

Žádný z protivníků, s nimiž Spojené státy vedly v průběhu svých dějin rozsáhlejší boje, nám nebyl tak cizí jako Japonci. V žádné válce s nebezpečným nepřítelem nebylo třeba počítat s tak naprosto odlišnými způsoby jednání a myšlení. Podobně jako před námi carské Rusko v roce 1905 i my jsme bojovali s plně vyzbrojeným a vycvičeným národem, který nepatřil k západní kulturní tradici. Válečné konvence, které západní národy musely přijmout jako součást lidské přirozenosti, pro Japonce očividně neexistovaly. To učinilo z války v Pacifiku více než jen řadu vylodění na ostrovních plážích, více než jen obrovské logistické problémy. Vážným problémem této války byla povaha nepřítele. Abychom ji vyhráli, museli jsme porozumět jeho chování.

Stáli jsme před velmi obtížným úkolem. V průběhu uplynulých sedmdesáti pěti let, kdy Japonsko otevřelo své brány světu, do té doby zavřené, byli Japonci popisováni fantastickou řadou výrazů „jenže také“. V charakteristice žádného jiného národa na světě se takové výrazy nepoužívaly. Když seriózní pozorovatel píše o jiných národech než Japoncích a řekne, že jsou bezprecedentně zdvořilí, pravděpodobně nedodá, „jenže jsou také drzí a nesnesitelní“. Když řekne, že příslušníci nějakého národa se chovají zcela nepružně a zkostnatěle, nedodá, „jenže se také rychle přizpůsobují velkým změnám“. Když řekne, že nějaký národ je poddajný, nezačne vysvětlovat, že jeho příslušníky současně nelze snadno podřídit kontrole shora. Když řekne, že jsou loajální a velkorysí, neprohlásí, „jenže jsou také zrádní a nenávistní“. Když řekne, že jsou skutečně stateční, nezačne obsáhle vykládat o jejich ustrašenosti. Když řekne, že jednají bez ohledu na mínění jiných, nepokračuje vyprávěním o tom, že trpí opravdu strašlivými výčitkami svědomí. Když popisuje disciplínu

v jejich armádě, která z nich činí roboty, nepokračuje popisováním zápalu, s nímž slouží a který nemá daleko k porušování kázně. Když líčí národ, který se vášnivě oddává poznávání západní vzdělanosti, nezačne podrobně mluvit o tom, že je také velmi silně konzervativní. Když píše knihu o národu, v němž je rozšířené uctívání estetismu, který vysoce oceňuje herce a umělce a oddává se umění pěstování chryzantém, obvykle není nutné přidat další knihu, zaměřenou na uctívání meče a absolutně nejvyšší prestiž válečníka.

Všechny tyto protiklady však tvoří osnovu knih o Japonsku. A skutečně existují. Součástí obrazu je jak meč, tak i chryzantéma. Naprostá většina Japonců je mimořádně agresivní a neagresivní, militaristická a estetická, drzá i zdvořilá, konzervativní i přízřusobivá, poddajná a našťvaná, když je někdo sekýruje, loajální a zrádná, statečná a ustrašená, konzervativně odmítající a současně příznivě přijímající nové způsoby. Strašně jim záleží na tom, co si jiní lidé budou o jejich chování myslet, a jsou také plní pocitů viny, když jiní lidé nevědí o jejich přestupcích. Jejich vojáci jsou do morku kostí disciplinovaní, současně jsou ale také neukáznění.

Když se pro Ameriku stalo tak důležité pochopit Japonsko, tyto rozpory a mnoho dalších do očí bijících protikladů nebylo možné odbýt mávnutím ruky. Jedna zásadní otázka stíhala druhou a my jsme na ně museli najít odpovědi. Co Japonci udělají? Bude jejich kapitulace možná bez invaze? Měli bychom bombardovat císařův palác? Co můžeme očekávat od japonských válečných zajatců? Jak bychom měli v naší propagandě promlouvat k japonským vojskům a k Japoncům doma, abychom ušetřili životy Američanů a oslabili jejich odhodlání bojovat do posledního muže? Mezi těmi, kteří znali Japonsko nejlépe, byly zuřivé rozbroje. Budou Japonci národem, kterému bude nutné po nastolení míru nařídít stanné právo, abychom mezi nimi udrželi pořádek? Bude se naše armáda muset připravit na boj se zoufalými muži, bránícími až do hořkého konce každou japonskou horskou pevnůstku? Bude muset v Japonsku proběhnout nějaká revoluce po vzoru Francouzské revoluce nebo revoluce v Rusku, než bude nastolen mezinárodní mír? Kdo ji povede? Bylo by

alternativou vyhlazení Japonců? Správný úsudek v těchto otázkách měl rozhodující význam.

V červnu roku 1944 jsem byla pověřena studiem Japonska. Byla jsem požádána, abych použila všechny dostupné techniky kulturního antropologa a detailně s jejich pomocí objasnila, jací Japonci jsou. Začátkem léta 1944 byla právě zahájena naše velká ofenziva proti Japonsku, a my tak měli příležitost uvědomit si její význam. Lidé ve Spojených státech nepřestávali tvrdit, že válka s Japonskem bude trvat tři roky, možná deset i více let. V Japonsku mluvili o tom, že bude trvat sto let. Američané, říkali Japonci, dosáhli místních vítězství, ale Nová Guinea a Šalamounovy ostrovy jsou tisíce mil od jejich domovských ostrovů. V oficiálních prohlášeních se většinou nepřiznávaly porážky v námořních bitvách a japonský národ se stále pokládal za vítěze.

Avšak v červnu se situace začala měnit. V Evropě byla otevřena druhá fronta a vojenské priority, stanovené vzhledem k situaci na evropském válčišti vrchním velením na dobu dvou a půl roku, přinesly své ovoce. Blížil se konec války s Německem. A v Pacifiku se naše vojska vylodila na Sajpanu, což byla velká operace předznamenávající konečnou porážku Japonců. Od nynějška se naši vojáci měli dostávat do stále těsnější blízkosti japonské armády. A dobře jsme věděli z bojů na Nové Guineji, na Guadalcanalu, v Barmě, na Attu, Tarawě a Biaku, že stojíme proti strašlivému nepříteli.

Proto bylo v červnu 1944 důležité najít odpovědi na spoustu otázek o našem nepříteli, o Japonsku. Ať už se otázky týkaly vojenství či diplomacie, ať už šlo o vysokou politiku nebo letáky, které měly být rozhazované za japonskými frontovými liniemi, každý vhléd do problému byl důležitý. V tak rozsáhlé válce, jakou Japonci vedli, jsme museli znát nejen cíle a motivy vládců v Tokiu, nejen dlouhé dějiny Japonska, nejen čistě ekonomické a vojenské statistické údaje. Museli jsme vědět, s čím může jejich vláda u svých lidí počítat. Museli jsme se pokusit pochopit, jakými zvyky se řídí myšlení a cítění Japonců a do jakých vzorců se tyto zvyky skládají. Museli jsme vědět, jak jsou jejich činy a názory sankcionovány. Na chvíli jsme

museli odložit vzorce, podle kterých jednáme my jako Američané, a pokud možno se vyvarovat toho, abychom se uchýlovali k jednoduchým závěrům, že to, co bychom v dané situaci dělali my, budou dělat také oni.

Můj úkol byl obtížný. Amerika a Japonsko spolu válčily a v čase války je lehké šmahem odsoudit všechny. Ale daleko těžší bylo pokusit se chápat, jak se váš nepřítel dívá na život vlastníma očima. Bylo to však nutné. Šlo o to, jak by se chovali Japonci, nikoliv jak bychom se chovali my, kdybychom byli na jejich místě. Abych jim porozuměla, musela jsem se pokusit chápat japonské chování ve válce jako výhodu, nikoliv jako nevýhodu. Musela jsem se podívat na to, jak vedli válku jako takovou, a na chvíli ji vidět ne jako vojenský, nýbrž jako kulturní problém. Ve válčení i v míru se Japonci chovali způsobem pro ně typickým. Jaké zvláštní znaky jejich způsobu života a myšlení se projevovaly ve způsobu, jakým zvládali válčení? Metody, jakými jejich vůdcové povzbuzovali válečného ducha, uklidňovali vystrašené, používali vojáky na bojišti – všechny tyto záležitosti ukazovaly na to, co oni sami pokládali za své silné stránky, které mohli využít k vítězství. Musela jsem studovat detaily války, abych viděla, jak Japonci krok za krokem odhalují svůj charakter.

Skutečnost, že naše dva národy spolu válčily, nutně znamenala velkou nevýhodu. Musela jsem se vzdát nejdůležitější techniky kulturního antropologa: terénního výzkumu. Nemohla jsem jet do Japonska, žít v jejich domovech a sledovat obtíže a napětí každodenního života, na vlastní oči se přesvědčit, co bylo důležité a co ne. Neměla jsem možnost být při tak složité záležitosti, jakou je příjímání rozhodnutí. Nemohla jsem sledovat, jak vychovávají své děti. Jediná antropologická studie života v japonské vesnici, *Suye Mura* od Johna Embreeho,¹ byla velmi cenná, ale v době jejího vzniku mnoho otázek, na které jsme hledali odpověď v roce 1944, ještě nebylo položeno.

1) Studie *Suye Mura: A Japanese Village*, University of Chicago Press 1939 shrnuje výzkumy prováděné autorem v letech 1935–1936 ve vesnici Suemura (須恵村), součásti dnešního Asagiričó v prefektuře Kumamoto na Kjúšú. Pozn. red.

Přes tyto velké obtíže jsem jako kulturní antropoložka důvěřovala určitým technikám a postulátům, které se daly použít. Alespoň jsem se nemusela vzdát toho, na co antropolog velmi spoléhá, tedy přímých kontaktů s národem, který jsem studovala. V USA žila spousta Japonců, kteří byli v Japonsku vychováni a kterých jsem se mohla ptát na konkrétní fakta jejich vlastní zkušenosti, zjistit, jak je hodnotí, zaplnit mnoho mezer v našich znalostech díky jejich popisům, o jejichž hodnotě pro porozumění jakékoliv kultury jsem byla jako antropoložka přesvědčena. Jiní sociální vědci zabývající se Japonskem chodili do knihoven, analyzovali minulé události nebo statistiky, sledovali vývoj mluvených či psaných projevů japonské propagandy. Já byla přesvědčená, že mnoho z odpovědí, které hledali, bylo zakotveno v pravidlech a hodnotách japonské kultury a daly se snadněji objevit studiem této kultury a kontakty s lidmi, kteří v ní opravdu žili.

To neznamenal, že jsem nic nečetla. Neustále jsem cítila, jak moc jsem zavázána lidem ze Západu, kteří v Japonsku žili. Rozsáhlá literatura o Japoncích a velký počet všímavých západních pozorovatelů, kteří v Japonsku žili, mi poskytl výhodu, jakou nemá antropolog, když odjíždí studovat nějaký ngramotný kmen k amazonským vodopádům nebo do kopců Nové Guineje. Takové kmeny nemají psaný jazyk a poznatky o sobě papíru nesvěřují. Postřehy zaznamenané lidmi ze Západu jsou kusé a povrchní. Minulost těchto kmenů je neznámá. Terénní pracovník musí bez pomoci lidí, kteří zde byli před ním, objevit, jak funguje jejich ekonomický život, jak je společnost rozvrstvená, co je nejdůležitější v jejich náboženském životě. Při studiu Japonska jsem zdědila poznatky mnoha lidí přede mnou. Popisy drobných detailů života byly roztroušené ve starých výzkumných zprávách. Muži a ženy z Evropy a Ameriky zaznamenali své čerstvé zkušenosti a sami Japonci o sobě odhalili opravdu mimořádně zajímavé postřehy. Oni mají, na rozdíl od mnoha orientálních národů, velké nutkání popisovat sami sebe. Psali o drobných detailech svých životů, stejně jako o plánech na světovou expanzi. Byli úžasně upřímní. Samozřejmě, že nepodávali úplný obraz. To nedělá žádný

národ. Japonec, který píše o Japonsku, opomíjí skutečně podstatné záležitosti, které jsou mu dobře známé a které jsou neviditelné stejně jako vzduch, jež dýchá. Američané píšící o Americe dělají přesně to samé. Ale stejně jako Japonci milují odhalování sebe samých.

Četla jsem tuto literaturu způsobem, jakým podle svých slov četl Darwin, když formuloval své teorie o původu druhů. Zaznamenávala jsem si, co jsem potřebovala znát pro porozumění tomu, co jsem četla. Co bych potřebovala vědět, abych pochopila porovnávání myšlenek v řeči pronesené v japonském parlamentu? Co bylo za divokým odsouzením nějakého činu, který jsem já považovala za odpustitelný, a co za mírným hodnocením činu, který mně připadal odporný? Četla jsem a neustále jsem si kladla otázku: Co mi „na tom obraze neseďí“? Co bych potřebovala vědět, abych mu porozuměla?

Chodila jsem také na filmy, jejichž scénáře byly napsané v Japonsku a které byly také tam vyrobené - filmy propagandistické, historické, o soudobém životě v Tokiu a na vesnických usedlostech. Potom jsem je zhlédla znovu s Japonci, kteří některé z nich znali už z Japonska a každopádně viděli mužské i ženské kladné postavy a postavy darebáků tak, jak je vidí Japonci, nikoliv jak jsem je viděla já. Já byla často zmatená, oni nikoliv. Pro ně byly zápletky a motivy jiné, než jak jsem je viděla já, ale dávaly mi smysl v tom, jak byly filmy celkově udělané. Stejně to bylo s romány, naše oči četly stejnou knihu, ale byl velký rozdíl mezi tím, co to znamenalo pro mě a co pro lidi vychované v Japonsku. Někteří z těchto Japonců začali horečně obhajovat japonské konvence a někteří všechno japonské nenáviděli. Je těžké říci, od které skupiny jsem se naučila více. Shodovali se v intimním popisu toho, jak je život jednoho člověka v Japonsku utvářen jiným člověkem, bez ohledu na to, zda se jim to líbilo, nebo zda to ostře odmítali.

Antropologové znají mnoho kultur v Asii a Pacifiku. V japonském životě existuje řada sociálních pravidel a zvyků, které mají blízké paralely dokonce v životě primitivních kmenů na pacifických ostrovech. Některé takové shody existují v Malajsii, některé na Nové Guineji, jiné v Polynésii. Je samozřejmě zajímavé spekulovat o tom,

zda tyto shody ukazují na dávné migrace nebo kontakty, ale otázka možných historických vztahů nebyla důvodem, proč se znalost těchto kulturních podobností pro mě stala tak cennou. Spíše šlo o to, že jsem díky těmto jednodušším kulturám věděla, jak tyto instituce fungují, a z nalezených podobností nebo rozdílů jsem mohla získat klíč k japonskému životu. Věděla jsem také něco o zemích na asijském kontinentě, Siamu,² Barmě a Číně, a mohla jsem proto srovnávat Japonsko s jinými národy, které jsou součástí tohoto rozsáhlého kulturního dědictví. Antropologové ve svých studiích primitivních národů opakovaně potvrzovali velkou hodnotu takových kulturních srovnání. Určitý kmen může sdílet devadesát pět procent svých životních zvyků se svými sousedy, a přesto si je mohl upravit tak, aby vyhovovaly způsobu života a souboru hodnot, které se svými sousedy nesdílí. V tomto procesu mohl zahrnout některá základní uspořádání, což - přestože šlo vzhledem k celku o malé změny - nastarovalo jejich budoucí vývoj jedinečným směrem. Pro antropologa neexistuje větší pomoc než studium protikladů, které nachází mezi národy, které celkově sdílejí mnoho podobných rysů.

Antropologové se také museli přizpůsobit velkým rozdílům mezi vlastní a cizí kulturou a jejich techniky musely být zdokonaleny s ohledem na tento problém. Ze zkušenosti vědí, že existují velké rozdíly v situacích, kterým musí lidé různých kultur čelit, a ve způsobu, jakým různé kmeny a národy definují významy takových situací. V některých vesnicích v Arktidě nebo v tropické poušti se setkali s kmenovým uspořádáním příbuzenské odpovědnosti či směnných transakcí, jaké si neuměli představit ani v té nejbujnější fantazii. Museli prozkoumat nejen detaily příbuzenských vztahů či směny, ale také důsledky, jaké tato uspořádání měla pro chování kmene, a také to, jak byla od dětství každá generace vychovávána k pokračování v tom, co před ní dělali její předkové.

Tento profesionální zájem o rozdíly, výchovu a důsledky rozdílů se velmi dobře hodil na zkoumání Japonska. Všichni si

²) Dnešním Thajsku. Pozn. překl.

uvědomují hluboce zakořeněné kulturní rozdíly mezi Spojenými státy a Japonskem. O Japoncích máme dokonce lidové rčení: ať uděláme cokoli, oni udělají přesný opak. Takový nevyvratitelný názor na rozdíly je nebezpečný pouze tehdy, když se s ním badatel spokojí a jednoduše řekne, že rozdíly jsou tak obrovské, že porozumět těmto lidem je nemožné. Zkušenosti antropologů však jasně dokazují, že člověk může porozumět dokonce i bizarnímu chování. Antropolog častěji než kterýkoliv jiný sociální vědec profesionálně bere rozdíly spíše jako výhody než nevýhody. Právě skutečnost, že rozdíly mezi institucemi a národy jsou tak mimořádné velké, jej přiměla věnovat jim veškerou pozornost. Ve způsobu života zkoumaného kmene není nic, co by znal už z dřívějšíka, a to ho nutilo sledovat nejen pár vybraných faktů, ale zaměřit pozornost na všechno. Člověk narozený na Západě, který nemá výcvik z komparativního studia kultur celé oblasti, chování přehlédne. Pokládá tolik věcí za samozřejmé, že nevěnuje pozornost celé řadě běžných zvyků každodenního života a všem těm ustáleným úsudkům o rodinném životě, které, když je promítneme na celý národ, mají pro jeho budoucnost větší význam než smlouvy podepsané diplomaty.

Antropolog musí vyvinout postupy ke studiu všedního, běžného života, protože záležitosti běžného života kmene, který zkoumal, jsou velmi odlišné od stejných všedních záležitostí doma v jeho vlasti. Když chtěl pochopit mimořádnou zálužnost některého kmene či mimořádnou bážlivost kmene jiného, když se pokoušel představit si, jak budou jeho příslušníci jednat, jak se v určité situaci budou cítit, zjistil, že se musí především opírat o pozorování a detaily, které o civilizovaných národech zaznamenáváme jen zřídka. Měl dobrý důvod věřit, že jde o zásadní věci, a věděl, pomocí jakého typu výzkumu by mohl proniknout pod jejich povrch.

Stálo za to vyzkoušet tento přístup v případě Japonska. Protože jedině tehdy, když si člověk v životě nějakého národa všimá, jak lidé intenzivně prožívají své běžné záležitosti, plně docení význam antropologova předpokladu, že lidskému chování se příslušník primitivního kmene i necivilizovanějšího národa učí v každodenním

životě. Jakkoliv neobvyklý je čin nebo názor, způsob, jakým člověk cítí a myslí, má vždy nějaký vztah k jeho zkušenosti. Proto čím více jsem byla zmatena jednotlivými střípky chování, tím více jsem předpokládala, že někde v japonském životě existuje nějaká běžná, obvyklá výchova k takové zvláštnosti. Jestliže mě hledání zavedlo do triviálních detailů denních záležitostí, tím lépe. To bylo místo, kde se lidé učili.

Jako kulturní antropoložka jsem i já vycházela z premisy, že i mezi jednotlivými střípky chování, které spolu zdánlivě vůbec nespojují, je nějaký systematický vztah. Přijala jsem myšlenku, že stovky detailů zapadnou do celkových vzorců. Lidská společnost si musí vytvořit nějaký model života. Budou se jím řídit určité způsoby, jak se vyrovnávat se situacemi a jak tyto situace posuzovat podle jejich významu. Taková řešení pokládají lidé v oné společnosti za základy vesmíru. Ať se potýkají s jakýmkoliv obtížemi, tato řešení integrují. Lidé, kteří přijali systém hodnot, jímž se v životě řídí, nemohou delší dobu svého života strávit v jakési ohradě, kde myslí a chovají se podle hodnot zcela opačných. Znamenalo by to nefunkčnost při hledání partnera a chaos. Lidé se snaží dosáhnout určité konformity. Přicházejí s obecně používaným zdůvodňováním a nějakou obvyklou motivací. Určitý stupeň konzistence je nezbytný, jinak se celé schéma rozpadne.

Proto se ekonomické chování, uspořádání rodiny, náboženské rituály a politické cíle vzájemně přizpůsobují. Změny v jedné oblasti mohou nastat rychleji než v oblasti jiné a vyvolávat v těchto jiných oblastech velké napětí, ale samo napětí vzniká z potřeby žít v nějakém konzistentním systému. V předliterárních společnostech, založených na prosazování moci nad druhými lidmi, je vůle k moci vyjádřena v náboženských praktikách, stejně jako v ekonomických transakcích a ve vztazích s jinými kmeny. U civilizovaných národů, které mají staré posvátné knihy, církev uchovává texty z minulých století, což kmeny bez psaného jazyka nečiní, ale vzdává se autority v oblastech, které by mohly kolidovat se stále větším veřejným schvalováním moci ekonomické a politické. Slova zůstávají, ale

význam se mění. Náboženská dogmata, ekonomická činnost a politika nejsou omezené na jednotlivé úhledné rybníčky, ale přelévají se přes svá dřívější území a jejich vody se navzájem mísí. Protože to platí vždycky, platí zároveň, že čím více vědec ve výzkumu zdánlivě rozptýlí svou pozornost jak na záležitosti ekonomické, tak i na sex, náboženství a péči o děti, tím lépe může sledovat, co se ve zkoumané společnosti děje. Každou oblast života může zužitkovat formulováním hypotézy a sbíráním dat. Může se naučit vidět požadavky kteréhokoliv národa, ať jsou formulované v politických, ekonomických nebo morálních pojmech, jako projevy zvyků a způsobů myšlení, které si lidé díky sociální zkušenosti osvojili. Proto tento svazek není knihou výhradně o japonském náboženství, ekonomickém životě nebo politice či rodině. Zkoumá japonská pravidla běžného života. Popisuje tato pravidla tak, jak se projevovала v jakémkoliv činnosti. Je to kniha o tom, co dělá Japonsko národem Japonců.

Jedním z největších nedostatků 20. století je to, že stále máme velmi neurčité a velmi zkreslené představy nejen o tom, co dělá Japonsko národem Japonců, ale také co dělá Spojené státy národem Američanů, Francii národem Francouzů a Rusko národem Rusů. Protože nám takové znalosti chybí, žádná země té druhé nerozumí. Bojíme se nesmiřitelných rozporů, zatímco jde jen o hádku mezi Tydlidumem a Tydlidátem.³ Mluvíme o společných záměrech, zatímco jistý národ díky své zkušenosti a systému hodnot chápe cestu k naplnění tohoto záměru zcela jinak než my. Nedali jsme si práci zjistit, jaké jsou jejich zvyky a hodnoty. Kdybychom to udělali, pravděpodobně bychom zjistili, že jejich cesta k naplnění záměru nemusí být nutně špatná, že jenom mluví o něčem jiném, než máme na mysli my.

Člověk se nemůže zcela spoléhat na to, co národ o svých zvycích v myšlení a chování říká. V každém národě se spisovatelé pokoušeli a pokoušejí svůj národ popsat. To ale není jednoduché. Každý národ se dívá na život jinými čočkami. Je těžké uvědomit si oči, kterými se díváme. Pro každou zemi jsou oči samozřejmostí a triky se

3) Postavičky jednovaječných dvojčat z Alenky v říši divů. Pozn. překl.

zaostřováním a změnou perspektivy, díky nimž příslušníci každého národa získávají svůj zvláštní pohled na život, považují za bohem dané uspořádání celkového obrazu. Když jde o brýle, neočekáváme, že člověk, který je nosí, ví, jaké čočky potřebuje. Stejně tak neočekáváme, že budou národy analyzovat svůj vlastní životní názor na svět. Když se o brýlích chceme něco dozvědět, vycvičíme optika a očekáváme, že bude schopný napsat recept na brýle pro jakékoliv čočky, které mu přineseme. Jednou jistě pochopíme, že prací sociálního vědce je udělat to samé pro národy současného světa.

Tato práce vyžaduje určitou tvrdohlavost a určitou velkorysost. Vyžaduje tvrdohlavost, kterou lidé dobré vůle někdy odsuzují. Tito protagonisté Jednoho světa vsadili své naděje na přesvědčování lidí ze všech koutů naší Země, že veškeré rozdíly mezi Východem a Západem, černými a bílými, křesťany a muslimy jsou povrchní a že celé lidstvo smýšlí stejně. Tento názor se někdy označuje jako bratrství všech lidí. Nechápu, proč by víra v bratrství všech lidí měla znamenat, že člověk nemůže říci, že Japonci a Američané mají své vlastní verze životního chování. Někdy se zdá, že idealisté nejsou schopní založit svou doktrínu dobré vůle na ničem menším, než je svět národů, z nichž každý je kopií jednoho originálu. Jenže vyžadovat takovou uniformitu jako podmínku respektu k jinému národu je stejně neurotické jako vyžadovat něco takového od manželky či vlastního dítěte. Tvrdohlavě uspokojuje, že existují rozdíly. Rozdíly respektují. Cílem je svět bezpečný pro rozdíly, v němž Spojené státy mohou být do morku kostí americké, aniž by ohrožovaly světový mír, a za stejných podmínek může být Francie francouzská a Japonsko japonské. Bránit tomu, aby takové a podobné názory dozrávaly a nesly své ovoce, považuje za zlovolné každý vědec pochybující o tom, že rozdíly musí nutně představovat něco jako Damoklův meč visící nad světem. Stejně tak se nemusí obávat, že zastáváním takového postoje pomáhá zakonzervovat svět ve statu quo. Podpora kulturních rozdílů nutně neznamená statický svět. Anglie neztratila své angličanství tím, že po éře královny Alžběty přišla éra královny Anny a éra viktoriánská. Právě proto, že Angličané byli tak naprosto sami sebou,

mohly se v různých generacích objevit rozdílná pravidla a odlišné národní nálady.

Systematické studium národních rozdílů vyžaduje určitou velkorysost stejně jako tvrdohlavost. Studium srovnávací religiozity se začalo rozvíjet teprve tehdy, když se lidé přestali bát trestu za své přesvědčení a mohli si dovolit být velkorysí. Mohli být jezuity, arabskými učenci nebo nevěřícími, ale nemohli být fanatiky. Také komparativní výzkum kultur se nemůže rozvíjet, pokud lidé brání svůj způsob života tak silně, že jim na celém světě připadá jako jediný možný. Takoví lidé nikdy nepoznají vyšší lásku ke své vlastní kultuře, která se dostavuje se znalostí jiných způsobů života. Sami sebe okrádají o příjemnou a obohacující zkušenost. Protože jsou ve své obraně tak zarputilí, nezbyvá jim než požadovat, aby jim ostatní národy své národní životní styly přizpůsobily. Jako Američané vnucují své milované zásady všem národům. Ale jiné národy se nemohou na požádání přizpůsobit našim způsobům života, stejně jako my se nemůžeme naučit počítat ve dvanáctkové soustavě namísto desítkové nebo odpočívat na jedné noze jako někteří domorodci ve východní Africe.

Tato kniha je tedy o zvycích, které se očekávají a jsou pokládány za samozřejmé v Japonsku. Je o situacích, v nichž kterýkoliv Japonec počítá se zdvořilostí, a o situacích, kdy s ní počítat nemůže, o situacích, kdy cítí hanbu, kdy je rozpačitý, o tom, co sám od sebe očekává. Ideálním odborníkem na jakékoliv tvrzení v této knize by byl ten pověstný muž z ulice. Mohl by to být kdokoli. To neznamená, že by ten kdokoli osobně prožíval všechny situace. Znamená to, že by poznal, že v takové situaci se odehrálo právě to, co se v ní odehrálo. Cílem takového výzkumu, jaký mám na mysli, je popsat hluboce zakořeněné způsoby myšlení a chování. I kdyby se to nepodařilo, takový byl nejvyšší cíl.

Ve výzkumu tohoto druhu se člověk rychle přiblíží k bodu, kdy svědectví velkého počtu dalších respondentů už přestane potvrzovat platnost předchozích informací. Abychom například zjistili, kdo se komu uklání a kdy, nepotřebujeme statistické studie z celého

Japonska. Všeobecně přijímané a běžné okolnosti mohou být zjištěné téměř od každého a po několika ověřeních není třeba získávat stejnou informaci od milionu Japonců.

Vědec, který se pokouší objevit premisy, na nichž si Japonsko vytvořilo svůj způsob života, má těžší úkol než ověřování pomocí statistiky. Jeho velkým úkolem je podat informace o tom, jak se tyto všeobecně sdílené praktiky a soudy stávají čočkami, jimiž Japonci vidí svou existenci. Musí informovat o tom, jak tyto premisy ovlivňují zaměření a perspektivu budoucnosti, jimiž Japonci vnímají život. Musí se pokusit vše srozumitelně zprostředkovat Američanům, kteří vidí svou existenci z jiného úhlu. Tento úkol naší analýzy nutně nevyžaduje jako nejvyšší autoritu Tanaku sana, japonského „člověka z ulice“.⁴ Protože Tanaka san nevyjadřuje své domněnky explicitně a interpretace psaná pro Američany by mu připadala příliš těžkopádná.

Nestává se často, že by americké výzkumy společností měly v plánu studium premis, na nichž jsou vybudovány civilizované kultury. Většina výzkumů počítá s tím, že tyto premisy jsou samy o sobě naprosto zřejmé. Sociologové a psychologové se příliš zaměřují na „rozptyl“ názorů a chování a většina výzkumných technik je statistická. Statistické analýze podrobují hromady dat ze sčítání lidu, velké množství odpovědí v dotaznících či rozhovorech, psychologická měření a podobně a pokoušejí se odvodit nezávislost nebo vzájemnou závislost určitých faktorů. Ve Spojených státech byly v oblasti výzkumu veřejného mínění dovedeny téměř k dokonalosti cenné techniky celonárodního dotazování při použití vědecky vybraného vzorku populace. Je možné zjistit, kolik lidí podporuje nebo odmítá určitého kandidáta na veřejnou funkci nebo určitou politickou linii. Stoupenci a oponenti mohou být popsáni podle toho, zda žijí ve městě, či na vesnici, podle nízkého, nebo vysokého příjmu, podle toho zda volí republikány, či demokraty. V zemi se všeobecným

4) Tanaka je japonské příjmení, svou četností odpovídající českému Novákovi, san je honorifický sufix, připojovaný za jména žen i mužů, na úrovni českého pan, paní, slečna. Pozn. red.

hlasovacím právem, kde jsou zákony psány a schvalovány zástupci lidu, mají takové výsledky praktický význam.

Američané mohou zkoumat mínění Američanů a rozumět získaným výsledkům, ale mohou to dělat proto, že existuje krok, který tomu předcházet. Ten je tak očividný, že se o něm nemluví: oni vědí, jak funguje život ve Spojených státech, a počítají s tím. Výsledky průzkumu veřejného mínění vypovídají více o tom, co už známe. Když se pokoušíme porozumět jiné zemi, je naprosto nezbytné provést systematický kvalitativní výzkum zvyků a premis, jimiž se řídí její národ, ještě předtím, než nám přinese užitečné výsledky nějaký průzkum veřejného mínění. Na dobře vybraném vzorku může průzkum veřejného mínění zjistit, kolik lidí je pro vládu a kolik je proti. K čemu nám to ale bude, když nebudeme vědět, jak lidé pohlížejí na stát? Teprve potom se dozvíme, v čem se různé skupiny obyvatelstva neshodují, ať už na ulicích nebo v parlamentu. Představy nějakého národa o parlamentu jsou daleko obecnější a mají trvalejší význam než čísla o síle nějaké strany. Ve Spojených státech je vláda jak pro republikány, tak i pro demokraty téměř nutným zlem a něčím, co omezuje svobodu individua. Také zaměstnání ve vládních úřadech neposkytuje, snad s výjimkou válečného období, člověku postavení, které získá ve srovnatelném zaměstnání v soukromé sféře. Toto vnímání státu je naprosto odlišné od japonské verze, a dokonce i od verze mnoha evropských národů. Nejdříve potřebujeme vědět, jak tato japonská verze vypadá. Pohled Japonců na stát je zakotven v tradičních zvycích, v představách o úspěšných lidech, v mýtech o národních dějinách, ve slavnostních projevech pronášených o národních svátcích. V těchto nepřímých projevech je možné ho zkoumat. Ale musí to být systematický výzkum.

Základní představy, které si každý národ vytvořil o životě, chování, které sankcionoval, lze zkoumat stejně usilovně a stejně podrobně jako výzkum toho, která část populace bude ve volbách hlasovat pro a která proti. Japonsko bylo zemí, která si opravdu zasloužila, abychom tyto základní premisy zkoumali. V každém případě jsem přišla na to, že jakmile jsem viděla, že mé základní premisy

nezapadaly do jejich pohledu na život, a jakmile jsem získala představu o kategoriích a symbolech, které používají, mnoho rozporů, které lidé ze Západu obvykle nacházejí v japonském chování, přestalo být rozpory. Začalo mi být jasné, proč Japonci chápou určité násilné změny v chování jako integrální část vnitřně konzistentního systému, a mohu se pokusit to vysvětlit. Když jsem s nimi pracovala, začali používat podivné formulace a myšlenky, které měly, jak se ukázalo, vážné důsledky a obsahovaly mnoho dávných emocí. Ctnosti a neřesti, jak je Západ chápe, prošly v minulosti hlubokou proměnou. Systém byl jedinečný. Nebyl to buddhismus a nebyl to konfucianismus. Byl japonský – byla to síla a slabost Japonska.

V každé kulturní tradici existují pevně zakotvené názory na válku a určitou část z nich sdílejí všechny západní národy, bez ohledu na specifické rozdíly, které mezi nimi panují. Existují určité způsoby burcování národa k boji v případě totální války, určité formy povznášení bojového ducha v případě menších porážek, určité pravidelné tendence v poměru padlých a těch, kteří se vzdali, a určitá pravidla chování k válečným zajatcům. To vše je ve válkách mezi západními národy předvídatelné, protože tyto národy mají dlouhou společnou kulturní tradici, zahrnující dokonce i válčení.

Všechno, v čem se Japonci od západních válečných konvencí odchýlili, se týkalo jejich pohledu na život a jejich přesvědčení o povinnostech muže. Pro účely systematické studie o japonské kultuře a chování bylo jedno, zda jsou, či nejsou jejich odchylky od našich názorů podstatné ve vojenském smyslu. Každá z nich mohla být důležitá, protože vyvolávala otázky o povaze Japonců, na které jsme hledali odpovědi.

Už jen myšlenky, jimiž Japonsko ospravedlňovalo svou válku, byly zcela opačné než myšlenky Ameriky. Ta pohlížela na mezinárodní situaci odlišným způsobem. Amerika válčila kvůli agresi Osy. Japonsko, Itálie a Německo svými dobovatelskými útoky nespravedlivě porušily mezinárodní mír. Ať uchvátila Osa moc v Mandžusku, Etiopii nebo v Polsku, vždy tím ukázala, na jak odsouzeněhodnou cestu utlačování slabých národů se vydala. Zhřešila proti mezinárodnímu pravidlu „žít a nechat žít“, nebo přinejmenším proti pravidlu ponechat „otevřené dveře“ svobodnému podnikání. Japonsko vidělo příčinu války v jiném světle. Dokud byl každý národ absolutně suverénní, ve světě panovala anarchie. Pro Japonsko bylo nutné bojovat za vytvoření hierarchie – samozřejmě pod Japonskem, jelikož pouze

ono představovalo národ zcela hierarchicky uspořádaný odzola až nahoru, a proto chápalo nezbytnost „zaujímání správného místa“. Japonsko, které ve své vlasti dosáhlo sjednocení a míru, které potlačilo bandity, vystavělo silnice, elektrárny a ocelářský průmysl, které podle oficiálních čísel vzdělávalo ve státních školách 99,5 procenta své mladé generace, mělo podle vlastní představy o hierarchii pozvednout svého zaostalého mladšího bratra, Čínu. Japonsko bylo stejné rasy jako obyvatelstvo Velké východní Asie¹ a mělo z této části světa vytlačit Spojené státy a poté Británii a Rusko a zaujmout zde „své správné místo“. Všechny národy se měly stát jedním světem, s národy pevně zakotvenými v jakési mezinárodní hierarchii. V další kapitole prozkoumáme, co tato vysoká hodnota přiznávaná hierarchii pro japonskou kulturu znamenala. Japonsko považovalo naplnění takového snu za správné. Mělo však smůlu, že země, které okupovalo, se na to dívaly jinak. Avšak ani porážka ho nepřiměla morálně odsoudit skvělé ideály Velké východní Asie, a dokonce i váleční zajatci, kteří byli méně šovinističtí, zacházeli jen zřídka tak daleko, že by odsuzovali japonské cíle na kontinentě a v jihovýchodním Pacifiku. Některé ze zděděných postojů si Japonsko podrží velmi dlouho a jedním z nejdůležitějších je jeho víra a důvěra v hierarchii. Ty jsou rovnostářským Američanům cizí, je však pro nás důležité porozumět japonskému pojetí hierarchie a výhodám, které se s ní Japonci naučili spojit.

Podobné to bylo s nadějami Japonska na vítězství, založenými na jiném základě, než jaký převládal ve Spojených státech. Japonsko prohlašovalo, že vybojuje vítězství ducha nad hmotou. Skutečnost, že Amerika byla velká, že byla největší válečnou velmocí, nebyla pro Japonce podstatná. To vše, říkali, jsme předvíдали a vyhodnotili jako nedůležité. „Kdybychom se báli čísel“, četli Japonci ve známých novinách, v *Mainiči šinbun*, „válka by nikdy nezačala. Velké zdroje nepřítelů nebyly vytvořeny touto válkou.“

1) Velká východní Asie (Daitóa kjóeiken, 大東亜共榮圈, doslova Velká východoasijská sféra společné prosperity) byl vládní vojenský plán císařského Japonska, vyhlášený v roce 1940, na vytvoření ekonomického a politického bloku asijských národů pod vedením Japonska, do něhož by západní mocnosti nemohly zasahovat. Pozn. překl.

Dokonce i když vyhrávali, japonští politikové, vrchní velení a vojáci opakovali, že nejde o souboj mezi válečnými silami. Bylo to měření naší víry v materiální věci s jejich vírou v ducha. Když jsme vyhrávali my, stále opakovali, že v takovém měření sil musí materiální síla nutně podlehnout. Není pochyb, že z tohoto dogmatu se v čase porážek na Saipanu a Iwodžimě stalo dobré ospravedlnění, jako ospravedlnění pro porážky však původně vymyšlené nebylo.² V průběhu měsíců, kdy Japonci vítězili, to bylo troubení do boje a dávno před Pearl Harborem se z tohoto dogmatu stalo všeobecně přijímané heslo. Ve třicátých letech 20. století napsal generál Araki, fanatický militarista a jednu dobu také ministr války, v pamfletu adresovaném „celé japonské rase“, že „skutečným posláním“ Japonska bylo „šíření a oslava císařské cesty až na konec Čtyř moří. Nepoměru sil se neobáváme. Proč bychom se měli strachovat něčeho, co je materiální?“

Samozřejmě, že Japonci jako každý jiný národ chystající se do války strach měli. Ve třicátých letech 20. století astronomicky vzrostl podíl národního důchodu investovaný do zbrojení. V době útoku na Pearl Harbor šla na vojenské a námořní účely téměř polovina jejich národního důchodu a do civilní správy bylo investováno pouze 17 procent celkových vládních výdajů. Rozdíl mezi Japonskem a západními národy nespočíval v tom, že by se Japonsko nestaralo o materiální výzbroj. Ale lodě a děla byly jen vnějším vyjádřením nehynoucího japonského ducha. Byly to symboly právě tak, jako byl samurajský meč symbolem japonské chrabrosti.

Ve zdůrazňování nemateriálních zdrojů bylo Japonsko naprosto konzistentní, stejně jako byly Spojené státy konzistentní ve svém úsilí stát se velkým národem. Stejně jako Spojené státy vedlo Japonsko kampaň za obrovské zvýšení výroby, ale tato kampaň byla založená na jiných představách. Duch, říkali, je vším a je trvalý;

2) Saipanu je japonský ostrov, kde došlo v únoru a březnu 1945 k jedné z nejkrvavějších bitev mezi americkými a japonskými jednotkami. Iwodžima (správný český přepis zní: Iódžima) je ostrov v Mariánském souostroví patřící od r. 1922 Japonsku. Byl obsazený Američany v létě 1944. Odtud startovala letadla k náletům na Japonsko. Pozn. překl.

materiální věci jsou samozřejmě nezbytné, ale mají jen druhořadý význam a časem pomínou. Japonský rozhlas hlásal: „Materiální zdroje jsou omezené, každému je jasné, že materiální věci nemohou trvat tisíc let.“ A v průběhu války byla tato důvěra v duchovní převahu chápána doslova. Jejich válečný katechismus používal následující tradiční heslo, vytvořené dávno před touto válkou: „Jejich počty vyrovnat naším výcvikem a jejich ocel našimi těly.“ Japonské válečné příručky začínaly tučně vytištěnou větou: „Přečti si následující, a válka je vyhraná.“ Nevyčerpatelným námětem zdůrazňování nadřazenosti ducha nad hmotou byli japonští piloti navádějící svá letadélka k sebevražedným srážkám s našimi válečnými loděmi. Říkali jim Oddíly kamikaze,³ protože kamikaze byl božský vítr, který ve 13. století zachránil Japonsko před Čingischánovou invazí tím, že rozprášil a potopil jeho přepravní loď.

Dokonce i v civilních situacích braly japonské úřady převahu ducha nad materiálními okolnostmi doslova. Byli lidé unavení dvanáctihodinovou prací v továrnách a celonočním bombardováním? „Čím jsou naše těla unavenější, tím větší je naše vůle, náš duch vznášející se nad nimi.“ „Čím jsme unavenější, tím nádhernější je výcvik.“ Bylo lidem v zimě v protiletectvých krytech chladno? Kulturní společnost pro fyzickou zdatnost Dai Nippon radila lidem v rozhlasovém vysílání provádět tělesná cvičení na zahřátí, která jim nejen nahradí kamna a lůžkoviny, ale, a to je ještě lepší, také docházející potraviny, aby si udrželi dřívější sílu. „Někdo může samozřejmě říci, že s našimi současnými zásobami potravin nemůžeme provádět cvičení. Ne! Čím je potravin méně, tím více se musíme snažit obnovovat naši sílu jinými prostředky.“ Jinými slovy, musíme obnovovat fyzickou sílu tím, že jí budeme více vydávat. Americká představa o tělesné energii, podle

3) Oficiálně a odborně se tyto oddíly japonsky nazývaly a nazývají *tokubecu kógekítai*, 特別攻撃隊, zkráceně *tokkótai*, 特攻隊, neboli speciální útočné jednotky. V cizině tolik populární termín *kamikaze* vešel kdysi ve známost podle svého času rozšířeného japonského lidového čtení prvních dvou znaků termínu *šinpú tokubecu tokkótai*, 神風特別特攻隊, označujícího ty z těchto speciálních jednotek, které spadaly pod japonské císařské námořnictvo, a v Japonsku se dnes téměř nepoužívá. Pozn. red.

které množství potřebné síly závisí na tom, zda člověk minulou noc spal osm či pět hodin, zda měl pravidelný přísun potravy, zda mu byla zima, je zde konfrontována s počty, které se zásobami energie nepočítají. To by bylo materialistické.

V průběhu války šlo japonské vysílání ještě dále. V bitvě duch překonal dokonce fyzický akt smrti. V jednom vysílání byl popsán hrdinský pilot a zázrak jeho vítězství nad smrtí:

Když skončily vzdušné bitvy, vracela se japonská letadla v malých formacích po třech nebo čtyřech na svou základnu. Mezi prvními bylo letadlo pilotované jedním kapitánem. Když vystoupil z letadla, stál a pozoroval dalekohledem oblohu. Počítal své muže, jak se vraceli. Byl hodněbledý, ale nebylo na něm vidět žádné zranění. Když se vrátilo poslední letadlo, vypracoval zprávu a šel do hlavního štábu. Tam nahlásil zprávu svému důstojníkovi, který mu velel. Jakmile zprávu dokončil, zničehonic se zhroutil na zem. Přítomní důstojníci mu rychle přispěchali na pomoc, ale ouha! Byl mrtvý. Když prohlíželi jeho tělo, zjistili, že už bylo vychladlé a že měl v prsou kulku, která mu musela způsobit smrtelné zranění. Je nemožné, aby tělo právě zabitého člověka bylo studené. Přesto bylo tělo mrtvého kapitána studené jako led. Ten kapitán musel být mrtvý už dlouho a byl to jeho duch, kdo podával tu zprávu. Taková zázračná událost se mohla odehrát díky absolutnímu smyslu pro povinnost, který měl ten mrtvý kapitán.

Pro Američany je to hodně přehnaná historika, ale když ji z rozhlasu slyšeli vzdělaní Japonci, nesmáli se. Byli si jistí, že většina posluchačů v Japonsku ji jako vymyšlenou nebrala. Nejdřív zdůraznili, že v rádiu pravdivě řekli, že kapitánův čin byl „zázračnou událostí“. A proč ne? Duši lze vytrénovat; je zřejmé, že kapitán byl před válkou mistr v sebeovládání. Jestliže všichni Japonci věděli, že „silný duch může žít tisíc let“, cožpak nemohl přežít pár hodin v těle kapitána leteckta, který učinil ze „smyslu pro povinnost“ ústřední zákon celého svého života? Japonci věřili, že určitá technická cvičení mohou být

použitá k vytvoření svrchovaného ducha. Ten kapitán se to naučil a využil toho.

Jako Američané můžeme takové japonské výstřednosti zpochybňovat a brát je jako představy chudého národa nebo jako dětinskost národa klamaného. Jenže když to uděláme, právě proto nebudeme schopní s tímto národem správně zacházet ani ve válce, ani v míru. Svě představy získali Japonci výchovou k určitým tabu a zákazům, určitým metodám výcviku a zásadám poslušnosti. Nejde jen o nějaké jednotlivé podivnůstky. Pouze když jim Američané porozumí, budeme schopní si uvědomit, co nám Japonci říkají, když v porážce přiznávají, že jejich duch nebyl dost silný a že ubránit se „bambusovými kopími“ bylo iluzorní. Ještě důležitější je, abychom byli schopní ocenit přiznání, že jejich duch nebyl dost silný a že duch amerického lidu se mu vyrovnal na bojišti i v továrnách. Jak řekli po své porážce: v průběhu války byli „zataženi do iluzorního světa“.

Všechno to, co Japonci říkali v době války, nejen o nezbytnosti hierarchie a převaze ducha, bylo pro vědce zaměřeného na komparaci kultur velmi objevené. Japonci neustále mluvili o tom, že bezpečnost a morálka jsou pouze záležitostí předvídání. Ať šlo o jakoukoliv katastrofu, bombardování civilistů nebo porážku na Saipanu či neúspěch při obraně Filipín, japonská propaganda říkala lidem, že se s tím počítalo, a proto není třeba se tím znepokojoovat. Rozhlasové vysílání to zeširoka zdůrazňovalo, protože kalkulovalo s tím, že japonský národ uklidní, když se dozví, že stále žije v naprosto známém světě. „Kvůli americké okupaci Kisky⁴ se Japonsko ocitlo v dosahu amerických bombardérů. Ale o této možnosti jsme věděli a učinili jsme nezbytné přípravy.“ „Nepřítel proti nám bezpochyby podnikne kombinovanou ofenzivu na zemi, na moři a ve vzduchu, ale s tím se v našich plánech počítalo.“ Váleční zajatci, dokonce i ti, kteří doufali, že Japonsko bude v beznadějně válce brzy poraženo, vyjadřovali

4) Kiska (Quisxa) je ostrov v Aleutách v severním Tichomoří, který jako součást Aljašky patřil v době druhé světové války USA. Japonci se tu vylodili v roce 1942 a vybudovali zde leteckou a ponorkovou základnu. Američané získali ostrov zpět po invazi v roce 1943. Šlo o jediný boj, který proběhl na území Spojených států. Pozn. překl.

přesvědčení, že bombardování japonského území Japonsko neoslabí, protože „jsme to očekávali“. Když začali Američané bombardovat japonská města, zástupce ředitele Asociace leteckých továren v rozhlase prohlásil: „Nepřátelská letadla se konečně objevila přímo nad našimi hlavami. My však, kteří pracujeme v leteckém průmyslu, jsme vždy očekávali, že se to stane, a jsme naprosto připraveni tomu čelit. A není se tedy vůbec čeho obávat.“ Pouze při jistotě, že všechno bylo dopředu známé, že všechno bylo naplánováno, mohli Japonci stále tvrdit to, co pro ně bylo naprosto nutné, že všechno aktivně řídili svou vůlí, že jim nikdo nic nevnutil. „Neměli bychom si myslet, že jsme pasivně čekali, až budeme napadeni. Sami jsme aktivně přitáhli nepřítele až k nám.“ „Nepříteli, přijď, chceš-li. Namísto toho, abychom říkali, že ‚Konečně přišlo to, co přijít muselo‘, budeme raději říkat, že ‚To, na co jsme čekali, přišlo. Jsme rádi, že to přišlo.‘“ Ministr námořnictví citoval v parlamentu myšlenky velkého válečníka ze sedmdesátých let 19. století Takamoriho Saigóa: „Existují dva druhy příležitostí: ty, kterým čelíme, a ty, které sami vytváříme. V těžkých časech si musí člověk vytvářet vlastní příležitosti.“ A rozhlas hlásil, že když americké jednotky vpochoďovaly do Manily, generál Jamašita, „s širokým úsměvem poznamenal, že teď máme nepřítele na své hrudi...“ „Rychlý pád Manily, brzy poté, co se nepřítel vylodil v Lingayenské zátocce, byl jediným možným výsledkem taktiky generála Jamašity a zcela v souladu s jeho plány. Operace generála Jamašity teď neustále postupují kupředu.“ Jinými slovy, nic není tak úspěšné jako porážka.

Americká prohlášení byla zcela opačná. Američané se vrhli do válečného úsilí proto, že jsme byli k boji přinuceni. Napadli nás, a proto se před námi musí mít nepřítel na pozoru. Žádný mluvčí, který chtěl povzbudit americké důstojníky a mužstvo, neřekl o Pearl Harboru nebo Bataanu,⁵ že „v našich plánech jsme s nimi zcela počítali“. Naši oficiální představitelé místo toho říkali: „Nepřítel si o to

⁵) Bataan je filipínský poloostrov, kde se odehrál tzv. bataanský pochod smrti, při němž v nelidských podmínkách zahynuly desetitisíce filipínských a amerických válečných zajatců. Pozn. překl.

řekl. Ukážeme mu, čeho jsme schopní.“ Celý život Američanů je zaměřen na to, že svět přináší neustálé výzvy – a Američané jsou připraveni tyto výzvy přijímat. Povzbuzování Japonců je založeno na způsobu života, který je dopředu naplánovaný a rozvržený a v němž největší hrozbu představuje nepředvídatelné.

Také další stálé téma v japonském vedení války odkrývalo mnohé o japonském životě. Japonci neustále hovořili o tom, že „jsou na ně upřeny oči celého světa“. Proto musí v maximálně možné míře ukázat světu japonského ducha. Američané se vylodili na Guadalcanalu a japonské rozkazy vojskům upozorňovaly, že jsou teď pod drobnohledem „světa“ a musí mu ukázat, jací opravdu jsou. Japonští námořníci byli varováni, že v případě torpédování a rozkazu opustit loď musí nastupovat do záchranných člunů s největší důstojností, nebo „se vám svět bude vysmívat. Američané vás budou natáčet a filmy pak budou ukazovat v New Yorku“. Velmi záleželo na tom, jakou představu si o Japoncích svět udělá. Také zájem o vlastní obraz v očích světa byl hluboce zakořeněný v japonské kultuře.

Otázka, která v japonském chování upoutávala největší pozornost, se týkala Jeho císařského veličenstva, japonského císaře. Jakou moc měl nad svými poddanými? Někteří američtí odborníci upozorňovali, že v celé sedmisetleté historii feudálního Japonska byl císař jen stínovou figurkou. Každý člověk byl vázáný přímou loajalitou ke svému pánovi, *daimjóvi*, a pak ještě k vojenskému nejvyššímu veliteli, *šógunovi*. O věrnosti císaři se téměř nemluvilo. Drželi ho v ústraní na izolovaném dvoře, jehož obřady a aktivity byly přesně určené šógunovými nařízeními. Dokonce i velký feudální pán by se provinil zradou, kdyby projevoval císaři úctu, a pro obyčejné Japonce císař téměř neexistoval. Tito američtí analytici trvali na tom, že Japonsko lze pochopit pouze z jeho dějin. Jak se mohl císař, který byl vyveden za zapomnění v době, kterou si pamatovali ještě žijící lidé, stát v tak konzervativním národě skutečně sjednocující osobou? Japonští publicisté, kteří znovu a znovu vyprávěli o nehynoucím vlivu císaře na své poddané, silně přehánějí a jejich vytrvalost dokazuje, že se v tomto bodě mylí, říkali tito analytici. Neexistoval proto

žádný důvod, proč by americká politika měla v průběhu války zacházet s císařem v rukavičkách. Spíše tu bylo mnoho důvodů pro to, aby náš nejsilnější útok byl veden proti zlovolnému konceptu Vůdce, který si sami Japonci teprve nedávno vymysleli. Císař byl srdcem tohoto moderního nacionalistického šintoistického náboženství, a kdybychom podkopali a zpochybnili jeho svátost, celá stavba nepřátelského Japonska by se rozpadla na kusy.

Mnoho Japonska znalých Američanů, kteří sledovali zprávy z frontových linií a z japonských zdrojů, bylo opačného názoru. Ti, kteří žili v Japonsku, dobře věděli, že nic nevyvolávalo v japonském národě takovou zarputilost, nic tak nevybičovalo jeho morálku jako neuctivé slovo o císaři či otevřený slovní útok na jeho osobu. Nevěřili, že když budeme napadat císaře, budeme v očích Japonců napadat militarismus. Věděli, že stejně silná byla úcta k císaři v letech po první světové válce, kdy „demokuraši“⁶ byla významným heslem a militarismus tak zdiskreditovaný, že se vojáci raději převlékali do civilu, když se vydávali do ulic Tokia. Tito lidé, kteří v Japonsku pobývali dlouhá léta, trvali na tom, že úcta Japonců k jejich imperiálnímu vůdci je nesrovnatelná s hajlováním a úctou před Hitlerem, které fungovaly jako barometr osudů nacistické strany a souvisely se všemi hrůzami fašistického programu.

Výpovědi japonských válečných zajatců potvrdily, že měli pravdu. Na rozdíl od západních vojáků nebyli tito vojáci instruováni o tom, co mají v případě zajetí přiznat a co zatajit, a jejich odpovědi na všechny otázky byly překvapivě otevřené. Příčinou tak neúspěšné indoktrinace vojáků byla samozřejmě japonská politika za žádných okolností se nevzdávat. To se až do posledních měsíců války nezměnilo, a když, tak jenom v určitých druzích vojsk nebo v domácích, nejaponských jednotkách. Vyplatilo se věnovat výpovědím japonských zajatců pozornost, protože představovaly reprezentativní vzorek názorů japonské armády. To nebyly jednotky, které by se

vzdaly kvůli nízké morálce, a které proto byly netypické. S nepočtenými výjimkami byli všichni zajatci těžce zranění a v bezvědomí, takže nebyli schopni se při zatýkání bránit.

Japonští váleční zajatci, kteří v naprosté většině volili raději smrt než zajetí, přenesli svůj vypjatý militarismus na císaře a „plnili jeho vůli“, „uklidňovali jeho mysl“, „umírali na císařův rozkaz“. „Císař vedl svůj lid do války a bylo mou povinností ho poslechnout.“ Ale zrovna tak připisovali císaři mírové přesvědčení zajatci, kteří tuto válku a japonské dobovačné plány odmítali. Všichni muži ztotožňovali své názory s císařem. Ti, kteří měli války dost, o něm hovořili jako o „Jeho mírumilovném veličenstvu“; trvali na tom, že „byl vždy liberální a s válkou nesouhlasil“. „Tódžó ho zradil.“ „V době mandžuského incidentu císař ukázal, že byl proti armádě.“ „Válka začala bez vědomí a svolení císaře. Císař válku rád neměl a nedovolil by, aby do ní byl zatažen jeho lid. Císař neví, jak špatně se s jeho vojáky zachází.“ To byly výroky odlišné od výpovědí německých válečných zajatců, kteří, přestože si stěžovali na to, že Hitlera jeho generálové nebo nejvyšší velení zradili, připisovali válku a její přípravu Hitlerovi jako jejímu hlavnímu iniciátorovi. Japonští váleční zajatci dávali jasně najevo, že oddělovali úctu k imperiálnímu dvoru od militarismu a agresivní válečné politiky.

Přesto byl pro ně císař s Japonskem neodmyslitelně spojený. „Japonsko bez císaře není Japonsko.“ „Nelze si představit Japonsko bez císaře.“ „Japonský císař je symbolem japonského lidu, centrem jejich náboženského života. Stojí nad náboženstvím.“ Podle nich v případě, že Japonsko válku prohraje, nelze z porážky vinit císaře. „Národ si myslí, že císař není za válku odpovědný.“ „V případě porážky by byl obviňován kabinet a vedoucí vojenští představitelé, ne císař.“ „Dokonce i kdyby Japonsko válku prohrálo, deset z deseti Japonců bude císaře stále uctívat.“

7) Hideki Tódžó byl militaristický generál a ministerský předseda v době války v Tichomoří, který vydal rozkaz bombardovat Pearl Harbor. Po válce byl odsouzen válečným tribunálem k trestu smrti. Pozn. překl.

6) Japonská výslovnost anglického *democracy*, demokracie. Pozn. red.

Američanům, kteří jsou zvyklí, že na každého člověka je možné se dívat skepticky a kriticky, připadalo celé toto jednomyslné přijímání císaře jako někoho, kdo stojí nad kritikou, pokrytecké. Není ale pochyb, že tu zazníval hlas Japonska, dokonce poraženého. Nejzkušenější vyšetřovatelé válečných zajatců vyjádřili názor, že nebylo nutné na každý formulář s dotazy vpisovat: „Odmítá mluvit proti císaři.“ To totiž odmítli všichni, dokonce i zajatci, kteří se Spojenci spolupracovali a podíleli se na našem rozhlasovém vysílání pro japonské jednotky. Pouze tři ze všech zachovaných rozhovorů s válečnými zajatci vyjadřovaly mírně kritické názory na císaře a pouze jeden zašel tak daleko, že prohlásil: „Bylo by chybou ponechat císaře na trůně.“ Další řekl, že císař měl „slabého ducha, byl jen loutkou“. A ten třetí řekl pouze to, že císař by měl abdikovat ve prospěch svého syna a že kdyby byla zrušena monarchie, mladé Japonky by mohly doufat, že získají svobodu, kterou ženám v Americe záviděly.

Japonští velitelé tedy vycházeli z jednomyslného japonského uctívání, když přidělovali jednotkám cigarety „od císaře“ nebo vyzývali vojáky, aby se v den jeho narozenin třikrát poklonili k východu a spustili válečný pokřik „Banzai!“.⁸ Ráno a večer, „přestože jednotka byla ve dne i v noci bombardována“, velitelé skandovali se svými vojáky „posvátná slova“, která sám císař armádě zformuloval v Předpisu pro vojáky a námořníky, a „lesem zněla ozvěna skandování“. Japonští velitelé zneužívali všeobecnou úctu Japonců k císaři. Militaristé využívali kouzlo loajality k císaři všemožnými způsoby. Vyzývali své muže, aby „splnili přání Jeho imperiálního veličenstva“, aby „rozehnali všechny obavy svého císaře“, aby „ukázali svou úctu k Jeho imperiální mírnosti“, aby „zemřeli pro císaře“. Ale toto naprosté podřízení se císařově vůli mělo také svou druhou stránku. Jak řeklo mnoho zajatců: „Japonci budou bojovat bez váhání, dokonce jen s bambusovými holemi, když jim to císař nařídí. Stejně tak, když

8) Válečný pokřik útočících japonských vojáků. Banzai (万歳) znamená doslova deset tisíc let a je to vlastně přání, aby někdo, v tomto případě císař, žil věčně či aby něco přetrvalo navěky. Pozn. překl.

jim to císař poručí, boj okamžitě ukončí.“ „Japonci zahodí zbraně zítra, když císař vydá takový rozkaz.“ „Dokonce i (nejmilitantnější a nejšovinističtější – pozn. aut.) Kuantungská armáda⁹ v Mandžusku složí své zbraně.“ „Pouze jeho slova mohou přimět japonský lid, aby přijal porážku a smířil se s životem v době obnovy.“

Tato jednoznačná a neomezená loajalita k císaři byla v nápadném rozporu s kritikou všech dalších osob a skupin. Kritika vlády a vojenských vůdců se objevovala jak v japonských novinách a časopisech, tak ve výpovědích válečných zajatců. Váleční zajatci klidně udávali své místní velitele, zvláště ty, kteří se svými vojáky nedíleli nebezpečí a útrapy. Obzvláště kritičtí byli k těm, kteří odletěli z bojiště a nechali své jednotky dobojovat samotné. Obvykle některé velitele chválili a jiné ostře kritizovali; nebyly zde žádné známky toho, že by jim chyběla vůle odlišit v záležitostech Japonska dobro od zla. Dokonce i doma na ostrovech noviny a časopisy kritizovaly „vládu“. Volaly po lepším vedení a větší koordinaci válečného úsilí a psaly, že jim vláda neposkytuje to, co nutně potřebovaly. Dokonce kritizovaly omezení svobody projevu. Dobrým příkladem je zpráva v tokijských novinách v červnu 1944 o setkání tiskových vydavatelů a bývalých poslanců japonského parlamentu s vůdci japonské totalitní strany, Asociace na podporu císařské vlády. Jeden řečník prohlásil: „Myslím, že existují různé způsoby, jak povzbudit japonský národ, ale nejdůležitější je svoboda projevu. V posledních letech nemohli lidé volně říkat, co si myslí. Báli se obvinění, kdyby mluvili o jistých záležitostech. Váhali, navenek se s tím snažili nějak smířit, takže mysl veřejnosti je teď opravdu vystrašená. Tímto způsobem nikdy nezískáme nad národem absolutní moc.“ Jiný řečník toto téma ještě rozvedl: „Téměř každý večer jsem se scházel s lidmi z volebních okrsků a kladl jim spoustu otázek, ale všichni se báli mluvit. Svoboda projevu jim dopřána nebyla. To zcela určitě není cesta, jak podpořit jejich vůli k boji. Lidé jsou tak silně omezovaní takzvaným Zvláštním

9) Někdy též psáno Kwantungská, podle názvu území, získaného Japonskem do pronájmu v roce 1905 po vítězství nad carským Ruskem; japonsky se armáda nazývala Kantó-gun, 關東軍. Pozn. red.

válečným trestním zákonem a Zákonem o národní bezpečnosti, že se z nich stal ustrašený národ jako v dobách feudalismu. Proto bojová síla, kterou bychom teď mohli vyvinout, zůstává nerozvinutá.“

Takže dokonce v průběhu války Japonci kritizovali svou vládu, vrchní velení a přímé nadřízené. O ctnostech celé hierarchie jako takové měli své pochybnosti. Ale císař byl výjimkou. Jak k tomu mohlo dojít, když své nadřazenosti dosáhl teprve nedávno? Jaká zvláštnost japonského charakteru mu umožnila získat nedotknutelné postavení? Nemýlili se japonští váleční zajatci, když prohlašovali, že lidé budou bojovat až do konce „s bambusovými holemi“, pokud to císař nařídí, stejně tak ale klidně přijmou porážku a okupaci, když od něj takový rozkaz dostanou? Byl to nesmysl, který nás měl zmást? Nebo to mohla být pravda?

Všechny tyto důležité otázky o japonském chování ve válce, od antimaterialistického zaměření až po chování vůči císaři, zajímaly Japonce ve vlasti stejně jako Japonce bojující na frontách. Byly tady další postoje, které se konkrétněji vztahovaly k japonské armádě. Jeden se týkal ochoty Japonců snadno obětovat své vojáky. Japonský rozhlas ze široka zdůrazňoval rozdílné přístupy Američanů, když s nedůvěrou, která neměla daleko k šoku, popisoval, že námořnictvo vyznamenalo admirála George S. McCaina, velitele bojových jednotek poblíž Formosy.¹⁰

Fakt, že velitel John S. McCain dokázal přimět Japonce k útěku, nebyl oficiálním důvodem vyznamenání, i když nevíme proč, když přesně to požadovalo Nimitzovo komuniké. Důvodem vyznamenání admirála McCaina bylo to, že se mu podařilo zachránit dvě poškozené americké válečné lodi a bezpečně je dopravit na jejich domovské základny. Zajímavá je tato drobná zpráva proto, že to není výmysl, ale pravda [...] Takže nezpochybňujeme skutečnost, že admirál McCain zachránil dvě lodě, ale chceme, abyste si po-

všimli podivné skutečnosti, že za záchranu poškozených lodí se ve Spojených státech vyznamenává.

Američané mají radost ze všeho, co se podařilo zachránit, z každé pomoci těm, kteří se ocitnou v nouzi. Statečný čin se navíc stane činem hrdinským, když zachránění jsou „poškození“. Japonské pojetí statečnosti takové zachraňování odmítá. Pokřik „Zbabělci!“ vyvolaly dokonce bezpečnostní systémy umístěné na našich bombardérech B-29 a bojových letounech. Tisk a rozhlas se k tomuto tématu neustále vracely. V Japonsku bylo statečné pouze přijetí rizika smrti, opatrnost se necenila. Tento postoj se projevil také v případě zraněných vojáků a vojaček, kteří onemocněli malárií. Takoví vojáci byli poškozeným zbožím a dostupná lékařská služba neodpovídala dokonce ani potřebám racionální výkonnosti bojujících sil. S postupem času zásobovací potíže všeho druhu tento nedostatek lékařské péče ještě zvýšily, ale to nebylo vše. Svou roli v tom hrálo také japonské pohrdání materialismem. Vojáci se učili, že sama smrt je vítězstvím ducha, a náš způsob péče o nemocné jim bránil v hrdinství – stejně jako bezpečnostní zařízení na bombardérech. Ani v civilním životě nejsou na rozdíl od Američanů Japonci zvyklí spoléhat na doktory a chirurgy. Ve Spojených státech je zájem milosrdně pečovat o poškozené spíše než starat se o jiné výtěžky prosperity mimořádně vysoký a v dobách míru se o něm zmiňovali dokonce návštěvníci z některých evropských zemí. Japoncům je na každý pád cizí. V průběhu celé války neměla japonská armáda ani jeden vycvičený záchranný tým, který by raněné odvážel z bojiště a poskytoval jim první pomoc. Neměla žádný frontový lékařský systém, žádné rehabilitační nemocnice v týlu. Žalostně malou pozornost věnovala zásobám léků a lékařských pomůcek. V určitých naléhavých případech byli hospitalizováni prostě usmrceni. Zvláště na Nové Guineji a Filipínách museli Japonci často ustupovat z pozic, kde byla nemocnice. Žádná praxe pro evakuaci nemocných a raněných, pokud to situace ještě dovoľovala, neexistovala. Něco se udělalo pouze tehdy, když došlo k „plánovanému stažení“ praporu, nebo když území

10) Dnešní ostrov Tchaj-wan v jihovýchodní Asii. Pozn. překl.

obsadil nepřítel. Pak sloužící zdravotnický důstojník často zastřelil pacienty v nemocnici, dříve než ji opustil, nebo se pacienti navzájem pozabíjeli ručními granáty.

Jestliže byl takový postoj Japonců k poškozenému zboží téměř vždy uplatňován vůči vlastním lidem, stejně důležitý byl i v jejich jednání vůči americkým válečným zajatcům. Podle našich měřítek se Japonci provinili zvěrstvy vůči vlastním lidem stejně jako vůči zajatcům. Bývalý hlavní zdravotnický důstojník na Filipínách, plukovník Harold W. Glattly, řekl po své tříleté internaci jako válečný zajatec na Formose: „Americkým vojákům se dostávalo lepší lékařské péče než vojákům japonským. Zajetí spojenečtí zdravotničtí důstojníci byli schopni postarat se o své muže, zatímco Japonci neměli žádné doktory. Po určitou dobu měli pro vlastní lidi jednoho desátníka a později jednoho seržanta.“ Japonského zdravotnického důstojníka viděl Glattly pouze jednou nebo dvakrát do roka.¹¹

Politika nikdy se nevzdávat byla nejzazším extrémem, k němuž Japonci dovedli svou teorii ochoty obětovat vlastní lidi. Kterákoliv západní armáda čelící dalším zbytečným a beznadějným útokům poté, co učinila vše, co bylo v jejích silách, se vzdá nepříteli. Její vojáci se stále pokládají za hodné cti a podle mezinárodní dohody jsou do vlasti zaslány seznamy jejich jmen, aby rodiny věděly, že vojáci jsou naživu. Nejsou zneuctění ani jako vojáci, ani jako občané a neztratí ani úctu svých rodinných příslušníků. Ale Japonci definují takovou situaci odlišně. Čest je vázána na boj až do konce. V beznadějně situaci se japonští vojáci svými posledními ručními granáty zabijí nebo beze zbraně vyběhnou v ústrety nepříteli a spáchají hromadný sebevražedný útok. Ale nikdy se nevzdávají. Dokonce ani kdyby byl zajatý voják zraněný nebo v bezvědomí, „nemohl by v Japonsku chodit se vztyčenou hlavou“, byl by zneuctěn, pro návrat do svého předválečného života by byl „mrtvý“.

Samozřejmě že v tomto smyslu existovaly armádní rozkazy, ale na frontě nebyla potřebná žádná zvláštní indoktrinace. Armáda měla

11) Zpráva z *The Washington Post*, 15. října 1945.

toto pravidlo tak vžitě, že v severní Barmě byl poměr mezi zajatými a padlými vojáky 142 ku 17 166. Tedy poměr 1 : 120. A až na malé výjimky bylo v době zajetí všech těch 142 vojáků zraněných nebo v bezvědomí. Pouze velmi málo vojáků se jednotlivě nebo v malých skupinkách po dvou či po třech „vzdalo“. V armádách západních národů téměř vždy platí, že jednotky se vzdají, když padne čtvrtina nebo třetina z nich. Na čtyři vojáky, kteří se vzdali, připadá jeden padlý voják. Avšak když se japonští vojáci dostali poprvé do Hollandie,¹² byl tento poměr podle dostupných údajů jeden voják, který se vzdal, na pět vojáků, kteří padli, a to byl velký pokrok oproti poměru 1 : 120 ze severní Barmy.

Proto byli američtí váleční zajatci pro Japonce osobami zostuzenými už jen pouhým faktem, že se vzdali nepříteli. Byli „poškozeným zbožím“, dokonce i když je z kategorie „plnohodnotných mužů“ nevyloučilo zranění, malárie či průjem. Mnoho Američanů líčilo, jak bylo nebezpečné se ve věžeňských táborech smát a jak smích jejich dozorce popuzoval. V očích Japonců byli zostuzeni a pro dozorce bylo trpkou zkušeností, že o tom tito Američané nevěděli. Mnoho z rozkazů, jimiž se museli zajatci řídit, bylo nadřizenými důstojníky vyžadováno i od dozorců. Okolnostmi vynucené pochody a přemísťování v namačkaných lodních kajutách se samozřejmě týkaly i jich. Američané také vyprávěli, jak přísně strážce vyžadovaly, aby zajatci skrývali porušování pravidel; otevřené porušení pravidel bylo vážným zločinem. V táborech, kde zajatci během dne volně pracovali na silnicích nebo v zařízeních, bylo někdy možné neuposlechnout nařízení brát sebou do tábora potraviny z vesnic, pokud se podařilo zeleninu a ovoce schovat. Kdyby se potraviny našly, byla to do očí bijící urážka, která znamenala, že Američané opovrhují autoritou dozorců. Otevřené zpochybňování autority bylo těžce trestáno, i když šlo jen o „odmlouvání“. Dokonce i v civilním životě se odmlouvání v Japonsku velmi přísně trestá a tvrdě bylo trestané také v japonské armádě. To, že rozlišujeme mezi činy danými kulturními zvyklostmi,

12) Hlavní město bývalé nizozemské Nové Guineje, dnešní Džajapura. Pozn. překl.

a zvěrstvy a svévolnými ukrutnostmi, k nimž v zajateckých táborech docházelo, samozřejmě tyto činy neospravedlňuje.

Zvláště v raných stádiích konfliktu byl pocit hanby ze zajetí posilován mezi Japonci velmi reálným přesvědčením, že nepřítel všechny zajatce mučí a zabíjí. Téměř všichni japonští vojáci znali historiky o tancích jezdících přes těla zajatců z Guadalcanalu. Pro naše jednotky byli někteří Japonci, kteří se pokoušeli vzdát, tak podezřelí, že je preventivně usmrtili, a toto podezření bylo často opodstatněné. Japonec, kterému nezůstala jiná možnost než smrt, byl často hrdý na to, že když umíral, vzal sebou i svého nepřítele. Mohl to udělat dokonce poté, co padl do zajetí. Jak to vyjádřil jeden z nich, „když se rozhodl shořet na oltáři vítězství, bylo by hanebné zemřít, aniž vykonal hrdinský čin“. Kvůli takovým možnostem byla naše armáda ostražitá, a to snižovalo počty zajatců.

Hanba ze zajetí je hluboce vrytá do vědomí Japonců. Samozřejmě pro ně bylo chování našim válečným konvencím zcela cizí. A naše chování bylo právě tak cizí jim. Za šokující a hanebnou pokládali skutečnost, že američtí zajatci žádali o to, aby jejich jména byla předána americké vládě, tak aby jejich rodiny věděly, že jsou naživu. Japonští vojáci i důstojníci byli přinejmenším nepřipravení na zajetí amerických jednotek v Bataanu, protože čekali, že se mu Američané vyhnou způsobem, jakým by to udělali Japonci. A nedokázali pochopit skutečnost, že pro Američany nebylo žádnou hanbou stát se válečnými zajatci.

Tím nejpodivnějším rozdílem v chování západních a japonských vojáků byla nepochybně spolupráce zajatých Japonců se spojeneckými silami. Japonci neznali žádná pravidla, která by mohli uplatnit na život v této nové situaci, protože byli zneuctění a jejich život jako Japonců skončil. Pouze v posledních měsících války si pár z nich vůbec umělo představit, že by se kdy vrátili do vlasti, bez ohledu na to, jak válka dopadla. Někteří muži žádali, aby byli zabiti, „ale jestliže to vaše zvyky nedovolují, budu vzorným vězněm“. Nebylo vzornějších vězňů než oni. Staří mazáci a dlouholetí extrémní nacionalisté prozrazovali, kde jsou muniční sklady, pečlivě vysvětlovali rozmístění

japonských sil, psali naše propagační materiály a létali s našimi piloty v bombardérech, aby je navedli na vojenské cíle. Bylo to, jako by obrátili novou stránku svého života. To, co na ní bylo napsáno, bylo v naprostém rozporu s tím, co stálo na stránce staré, ale oni byli tomu novému životu oddáni stejně silně jako dříve tomu starému.

To se samozřejmě netýká všech válečných zajatců. Nemnozí z nich byli nesmiřitelní. A samozřejmě, že musely být vytvořené určité podmínky, které by důsledkům takové nesmiřitelného chování předešly. Američtí velitelé z velmi pochopitelných důvodů váhali přijímat pomoc Japonců bez rozvahy a existovaly tábory, kde k pokusům využít jakýchkoliv jejich služeb nedocházelo. Nicméně v táborech, kde Japonci spolupracovali, se Američané museli vzdát svého počátečního podezírání a upřímnosti Japonců si stále více vážili.

Tak upřímné chování Američané od válečných zajatců neočekávali. Nebylo to přesně podle našich pravidel. Avšak Japonci se chovali, jako kdyby vše, čím disponovali, přetavili do jedné linie chování, a poté, co v ní neuspěli, zaujali úplně jinou linii. Byl to způsob chování, s nímž jsme mohli počítat i ve dnech po skončení války, nebo to bylo výstřední chování jednotlivých zajatých vojáků? Podobně jako další zvláštnosti japonského chování, kterými jsme se museli v průběhu války zabývat, vyvstávaly zde otázky o celém způsobu japonského života, k němuž byli vychováni, o způsobech, jakými fungovaly jejich instituce, a o zvycích myšlení a jednání, které se naučili.

Každý pokus o porozumění Japoncům musí začít tím, jak chápou význam slovního spojení „zaujmout správnou pozici“. Japonská víra v řád a hierarchii a naše důvěra ve svobodu a rovnost jsou záležitosti naprosto odlišné a pro nás je obtížné docenit význam hierarchie jako jednoho z možných sociálních mechanismů. Víra v hierarchii tvoří základ japonského pojetí veškerých vztahů člověka k jiným lidem a ke státu. Porozumět japonskému názoru na život můžeme pouze tak, že popíšeme některé z národních institucí, jakými jsou rodina, stát, náboženství a ekonomický život.

Japonci chápali otázky mezinárodních vztahů ve smyslu svého pojetí hierarchie a stejným způsobem přistupovali i ke svým vnitřním problémům. V posledním desetiletí se na sebe dívali jako na národ, který dosáhl vrcholu pyramidy. Je zřejmé, že i nyní, když toto místo náleží západním národům, je v pozadí jejich akceptace současného režimu japonské pojetí hierarchie. Japonské mezinárodní dokumenty neustále mluví o významu, který mu přikládají. V preambuli Třístranné dohody s Německem a Itálií, kterou Japonsko podepsalo v roce 1940, se píše: „Vlády Japonska, Německa a Itálie pokládají za nezbytnou podmínku jakéhokoliv trvalého míru možnost všech národů světa zaujmout místo, které jim náleží...“ a císařský výnos vydaný při příležitosti podepsání této Dohody stejnou myšlenku zopakoval:

Posílit spravedlivost na zemi a učinit ze světa jednu rodinu je významným úkolem, k němuž se zavázali naši císařští předci a který máme také my neustále na srdci. V obrovské krizi, jíž svět nyní čelí, bude zřejmě stále častěji docházet k nezadržitelným válkám a chaosu a na lidstvo může dolehnout bezpočet neštěstí [...] Pevně

věříme, že co nejdříve ustanou nepokoje a že mír bude nastolen [...] Cítíme proto hlubokou vděčnost, že mezi třemi velmocemi byla uzavřena tato dohoda.

Úkol zajistit, aby každý národ našel svou správnou pozici a všichni lidé žili v míru a bezpečí, je úkolem nesmírně závažným. V historii nemá tento úkol obdoby. Stále je to cíl velmi vzdálený...

Již v den útoku na Pearl Harbor japonsští vyslanci předali ministru zahraničních věcí Cordellu Hullovovi velmi jasné vyjádření této myšlenky:

Neměnnou politikou japonské vlády je [...] umožnit každému národu najít svou správnou pozici ve světě [...] Japonská vláda nemůže tolerovat přetrvávání současné situace, neboť ta je v přímém rozporu se základní japonskou politikou umožnit každému národu, aby se těšil z patřičné pozice, kterou ve světě zaujme.

Toto japonské memorandum bylo odpovědí na memorandum ministra Hulla, předané japonské straně několik dní předtím, v němž se připomínaly americké principy, pro Spojené státy právě tak zásadní a ctěné jako hierarchie v Japonsku. Ministr Hull vypočítával čtyři takové principy: neporušitelnost suverenity a územní integrity, nezasahování do vnitřních záležitostí jiných národů, závazek mezinárodní spolupráce a mírového řešení sporů mezi národy a princip rovnosti. To všechno jsou nejdůležitější body americké víry v rovná a nezadatelná práva, principy, které považujeme jak za základ každodenního života, tak i mezinárodních vztahů. Rovnost je nejvyšším, morálně nejvíce oceňovaným americkým základem pro naději na lepší svět. Pro nás to znamená osvobození od tyranie, vměšování a používání násilných donucovacích prostředků. Znamená to rovnost před zákonem a právo na lepší životní podmínky. Rovnost je základem lidských práv, tak jak jsou uplatňována ve světě, který známe. Dokonce i když hodnotu rovnosti porušujeme, ceníme si jí a se spravedlivým rozhořčením se hierarchii bráníme.

Tyto zásady platí od doby, kdy se Amerika stala národem. Jefferson je vepsal do Deklarace nezávislosti a na nich je založena Listina lidských práv, součást naší Ústavy. Tyto oficiální věty veřejného dokumentu nového národa byly důležité právě proto, že odrážely způsob života, formující se v každodenní rutině života mužů a žen na tomto kontinentě, způsob života, který byl Evropanům cizí. Jedním z důležitých dokumentů tehdejšího mezinárodního zpravodajství je kniha mladého Francouze, Alexise de Tocquevilla, kterou napsal na téma rovnosti poté, co na začátku třicátých let 18. století navštívil Spojené státy. Byl to inteligentní a novým myšlenkám nakloněný pozorovatel, schopný postihnout mnohé dobré věci v tomto cizím americkém světě. Protože to pro něj byl cizí svět. Mladý de Tocqueville vyrostl ve francouzské aristokratické společnosti, kde si činorodí a mocní mužové jako nepřijemnou a šokující zkušenost stále ještě připomínali nejprve Francouzskou revoluci a později nové a drastické zákony Napoleonovy. De Tocqueville hodnotil nový, podivný způsob života Ameriky svobodomyšlně, ale viděl ho očima francouzského aristokrata a jeho kniha přinášela Starému světu zprávu o tom, co mělo přijít. Věřil, že Spojené státy byly vývojovou etapou oznamující nové události, k nimž dojde, i když odlišným způsobem, také v Evropě.

Proto podával o tomto novém světě podrobné svědectví. Tady lidé opravdu věřili, že jsou si navzájem rovní. Jejich společenské styky byly nové a prostší. Do řeči se spolu dávali jako rovný s rovným. Američané vůbec nedbali na společenská pravidla hierarchie, vůči svým osobám je nevyžadovali, ani je nenabízeli osobám jiným. Rádi říkali, že nikomu nic nedluží. Nebyly tu rodiny v aristokratickém či starořímském smyslu a sociální hierarchie, která vládla ve Starém světě, zmizela. Tito Američané věřili rovnosti jako ničemu jinému; dokonce svoboda, napsal de Tocqueville, šla v praxi často stranou a oni předstírali, že to nevidí. Ale pokud šlo o rovnost, tou opravdu žili.

Pro Američany je osvěžující vidět své předky očima tohoto cizince, popisujícího před více než stoletím náš způsob života. Mnohé se v naší zemi změnilo, ale hlavní rysy zůstávají stejné. Jak knihu čteme,

dochází nám, že už v roce 1830 byla Amerika tou Amerikou, jak ji známe dnes. Byli zde a stále jsou lidé, kteří by si přáli, aby uspořádání společnosti bylo aristokratičtější, jako třeba v časech Jeffersonových Alexander Hamilton. Ale dokonce i rodina Hamiltonových pochopila, že v této zemi způsob života aristokratický není.

Takže když jsme Japonsku před Pearl Harborem sdělovali, že naše politika v Tichomoří je založena na vysokém morálním základě, vyjadřovali jsme náš názor na princip, kterému jsme bezvýhradně věřili. Byli jsme přesvědčení, že každý krok směrem k naplňování tohoto principu přispěje k nápravě nedokonalého světa. Také Japonci se ve své důvěře ve „správnou pozici“ opírali o životní pravidlo, které bylo díky sociální zkušenosti pevnou součástí jejich pohledu na svět. Po staletí byla nerovnost zásadním rysem jejich organizovaného života, stejně jako ty aspekty života, kde se dala nejčastěji očekávat a kde ji všichni akceptovali. Chování uznávající hierarchii pro ně bylo stejně přirozené jako dýchání. Přesto to ale není obyčejné západní autoritářství. Jak ti, kteří kontrolují, tak i ti, kteří se kontrole podrobují, jednají v souladu s tradicí, která je zcela jiná než tradice naše. Teď, když Japonci uznali, že v jejich zemi zaujímají vrcholnou pozici v hierarchii americké úřady, je pro nás dokonce ještě důležitější získat co nejjasnější představu o pravidlech této hierarchie. Jen tak budeme schopní předvídat, jakým způsobem budou Japonci v dnešní situaci jednat.

Přesto, že Japonsko hodně ze západní kultury v nedávné době přejalo, stále je to společnost aristokratická. Každé uvítání, každý kontakt musí naznačovat druh a stupeň sociální vzdálenosti mezi lidmi. Pokaždé, když člověk řekne jinému člověku „jez“ nebo „sedni si“, použije různá slova podle toho, zda někoho oslovuje familiárně, nebo zda hovoří k podřízenému či nadřízenému. Slovo „ty / vy“ má různé podoby pro každou situaci a slovesa s ním spojená mají různé slovní základy. Jinak řečeno, Japonci mají podobně jako mnoho jiných národů v Tichomoří to, čemu se říká „uctivý jazyk“, a ten doprovázejí správnými úklonami a poklekáním. Každé takové chování se řídí přesnými pravidly a zvyky; nejenže musíme naprosto přesně vědět,

kdo se uklání komu, ale musíme také vědět, jak hluboce se má člověk uklonit. Správná a vhodná poklona jednomu hostiteli bude jiným hostitelem, který je k tomu, kdo se uklání, v poněkud odlišném postavení, považovaná za urážku. Existuje celá řada poklon od pokleknutí s hlavou skloněnou na rukou položených na podlaze až k pouhému naznačení úklonu hlavou a rameny. Člověk se musí naučit, a to velmi brzy, jak v každém jednotlivém případě projevít poklonou úctu.

Nejde jen o to, že správným chováním naznačujeme, že chápeme třídní rozdíly, i když i ty jsou důležité. Na nezbytné rozhodování, jaké chování vůči druhé osobě zvolit, má vliv pohlaví, věk, rodinná pouta a předchozí vztahy s touto osobou. Dokonce i od osob na stejné hierarchické úrovni budou při různých příležitostech vyžadovány různé stupně úcty: civilista se může k dalšímu civilistovi chovat familiárně a poklony úplně vynechat, když si ale oblékne vojenskou uniformu, přítel v civilu se mu uklání. Dodržování hierarchie je umění vyžadující neustálé zvažování mnoha aspektů, z nichž některé se mohou v určité konkrétní situaci navzájem rušit a některé naopak mohou získat na váze.

Existují samozřejmě osoby, mezi nimiž se obřadné chování uplatňuje v relativně menší míře. Ve Spojených státech k takovým osobám patří příslušníci vlastní rodiny. Ale i když se vracíme domů, sdílíme určitá malá pravidla slušného chování. V Japonsku je to právě rodina, kde se člověk učí pravidla úcty a kde jsou tato pravidla pečlivě dodržovaná. Matka, která ještě nosí dítě v šátku na zádech, mu při pokloně skloní rukou hlavu dolů a prvními lekcemi pro batolata je dodržování uctivého chování k otci nebo staršímu bratrovi. Žena se uklání svému manželovi, dítě se uklání svému otci, mladší bratr se uklání staršímu, sestra se uklání všem bratrům bez ohledu na věk. A vůbec to nejsou prázdná gesta. Znamenají, že uklánějící se uznává právo druhého jednat při zvládání úkolů způsobem, který preferuje, a ten, kdo poklonu přijímá, zase uznává, že s jeho postavením jsou pevně spojené určité povinnosti. Hierarchie založená na pohlaví, generačních rozdílech a prvorozeneckých právech je nedílnou součástí rodinného života.

Úctu dětí k rodičům, tento důležitý etický zákon, sdílí Japonsko samozřejmě s Čínou. Tato čínská pravidla se v Japonsku rychle uchýtila spolu s čínským buddhismem, konfuciánskou etikou a světskou čínskou kulturou už v 6. a 7. století našeho letopočtu. Avšak charakter úcty k rodičům byl nutně přizpůsobený tak, aby vyhovoval rozdílné struktuře japonské rodiny. Dokonce i dnes je v Číně člověk zavázán lojalitou ke své nejširší rodině, ke klanu. Ten může čítat desítky tisíc lidí, jejichž život se podřizuje klanovému právu a kteří se navzájem podporují. Mezi 450 miliony Číňanů¹ existuje pouze 470 příjmení a všichni lidé se stejným příjmením se do určité míry pokládají za příslušníky jednoho klanu. Lidé žijící na určitém území mohou patřit výhradně k jednomu klanu a kromě nich se k němu také hlásí rodiny, žijící ve vzdálených městech. V lidnatých oblastech, jakou je provincie Kuang-tung, se všichni příslušníci klanu pravidelně scházejí ve velkých klanových síních a v určené dny uctívají až tisícovku dávných pamětních destiček svých zemřelých, kteří jsou potomky jednoho předka. Každý klan má svůj majetek, půdu a chrámy a také klanové fondy, využívané na vzdělání kteréhokoliv nadaného syna klanu. Klan udržuje povědomí o příslušnících, kteří se odstěhovali, vypracovává složité genealogické rozbory a zhruba každých deset let je aktualizuje, aby byla známá jména lidí, kteří mají právo podílet se na klanových privilegích. Řídí se velmi starými zákony, které mohou klanu dokonce zakázat vydání zločinců z řad příslušníků kmene státním orgánům, pokud klan se státními úřady nesouhlasí. V dobách císařství byly tyto velké komunity napůl nezávislých klanů řízeny mandaríny, zastupujícími stát a chovajícími se s největší možnou tolerancí a podřízenými rotujícími státními pověřencům, kteří nepocházeli z území klanu.

V Japonsku existoval naprosto odlišný systém. Až do poloviny 19. století bylo používání příjmení povoleno pouze šlechtickým rodinám a válečníkům (*samurajům*). V čínském klanovém systému byla

1) Údaj z poválečné doby, dnešní Čína má 1,34 miliardy lidí. Autorka popisuje klanový systém poválečné Číny, který se od té doby v mnohém změnil. Pozn. překl.

příjmení velmi důležitá, bez nich nebo bez nějaké jejich náhražky by se klanová organizace nemohla rozvinout. V některých kmenech bylo udržování klanových rodokmenů jednou z náhražek klanového příjmení. Avšak v Japonsku byly rodokmeny sestavovány pouze ve vyšších vrstvách společnosti, a dokonce i ty, podobně jako Dcery americké revoluce, zaznamenávaly pouze rodovou linii končící poslední současnou žijící osobou, nikoliv všechny současné příslušníky rodiny, odvozující svůj původ od společného předka. To je velký rozdíl. Kromě toho bylo Japonsko feudální zemí. Lidé byli povinováni loajalitou nikoliv k velké skupině příbuzných, ale k feudálnímu pánovi. Na rozdíl od Číny, kde dočasně vládli úředníci mandarínové, cizinci na svěřeném území, byl feudálním pánem vždy místní vládce. V Japonsku bylo důležité, že člověk pocházel z léna Sacuma nebo z léna Hizen. Člověk byl svázán s lenním územím, z něhož pocházel.

K dalšímu způsobu institucionalizace klanů patří uctívání vzdálených předků nebo klanových bohů ve svatyních či na posvátných místech. To by mohlo platit i pro japonské „obyčejné lidi“, dokonce ty bezejmenné a bez příjmení. Ale v Japonsku žádný kult uctívání vzdálených předků neexistuje a ve svatyních, kam chodí „obyčejní lidé“, se shromažďují všichni vesničané, aniž by se museli prokazovat společnými předky. Nazývají se „dětmi“ boha své svatyně, ale jeho „dětmi“ jsou proto, že žijí na jeho území. Takoví vesničtí uctívající jsou v příbuzenských vztazích stejně jako vesničané žijící po generace na stejném území kdekoli jinde na světě, netvoří však pevnou klanovou skupinu, odvozující svůj původ od společného předka.

Úctu předkům prokazují v docela odlišných svatyních v rodinném obývacím pokoji, kde uctívají pouze šest či sedm nedávno zesnulých příbuzných. Příslušníci všech japonských tříd denně u této svatyně osobně skládají hold a předkládají obětinu ve formě jídla svým rodičům, prarodičům a blízkým příbuzným, které v rodinném svatostánku připomínají miniaturní náhrobky.² Dokonce ani

2) V případě těchto japonských domácích svatyní nejde o samostatné místnosti, kam by bylo možno vstoupit, ale spíše o domácí oltáře, mající podobu skříně či police umístěné na stěně; tyto oltáře jsou jednak buddhistické, tzv. *bucudan* (仏壇), jednak šintoistické,

na hřbitově nejsou nápisy na hrobech praparodičů obnovovány a totožnost už třetí generace předků rychle upadá do zapomnění. Rodinné linie jsou v Japonsku redukovány téměř jako v západním světě a nejlépe by se daly přirovnat nejspíše k rodině francouzské.

Takže „úcta k rodičům“ je záležitostí omezenou pouze na nejbližší rodinu. To znamená, že člověk zaujímá své postavení podle příslušnosti k určité generaci, podle pohlaví a věku uvnitř skupiny, která stěží zahrnuje otce a otcova otce, bratry a jejich potomky. Dokonce i ve význačných šlechtických domech se širší rodina dělí do jednotlivých linií a mladší bratři zakládají rodinné větve. Uvnitř této malé rodiny nejbližších příbuzných jsou úzkostlivě dodržována pravidla regulující „správnou pozici“. Existuje zde přísná podřízenost mladších členů rodiny členům starším, a to až do doby, kdy se starší rozhodnou odejít do formálního důchodu (*inkjo*, 隠居). Dokonce i dnes otec dospělého syna, jehož vlastní otec ještě do důchodu neodešel, neučiní bez dědova souhlasu žádné obchodní rozhodnutí. Rodiče sjednávají a rozvádějí manželství svých dětí, i když těm dětem je třicet nebo čtyřicet let. Otec jako mužská hlava rodiny první dostává jídlo, první se koupe v rodinné lázni a kývnutím hlavy odpovídá na hluboké poklony členů své rodiny. V Japonsku existuje populární říkanka, kterou můžeme přeložit ve formě hádanky: „Proč je syn, který chce nabídnout radu svým rodičům, jako buddhistický kněz, který chce mít na temeni vlasy?“ (Buddhistický kněz má tonzuru.)³ Odpověď zní: „Ať chce, jak chce, stejně nemůže.“

Správná pozice neznamená jen generační rozdíly, ale také rozdíly věkové. Když chtějí Japonci vyjádřit, že jsou naprosto zmatení, řeknou, že něco není „ani starší, ani mladší bratr“. Je to jako když my říkáme, že někdo není ani ryba, ani rak, protože v Japonsku si muž musí udržet své renomé staršího bratra za každou cenu, stejně jako ryba musí zůstat ve vodě. Nejstarší bratr je vždy dědicem. Cestovatelé zmiňují „zodpovědné chování, které nejstarší syn

tzv. *kamidana* (神棚), přičemž není nijak nepřipustné mít doma oba dva uvedené typy; na tomto místě se podle popisu nejspíš jedná o *bucudan*. Pozn. red.

3) Buddhistická tonzura obnáší vyholenou hlavu i tvář. Pozn. red.

v Japonsku získává už v útlém věku“. Nejstarší syn do značné míry sdílí výsady svého otce. Za starých časů by na něm byl mladší bratr po celý svůj život vždy závislý; dnes, zvláště ve městech, je to on, kdo zůstává doma a vede zaběhnutý způsob života, zatímco jeho mladší bratr nejspíš povede rušnější život, získá lepší vzdělání a větší příjem. Nicméně staré hierarchické zvyky jsou stále velmi silné.

Tradiční pozice starších bratrů je živé téma dokonce při dnešním komentování politických diskusí o Velké východní Asii. Na jaře 1942 prohlásil jeden podplukovník před pracovníky Válečné kanceláře na téma Sféry společné prosperity: „Japonsko je jejich starší bratr a oni jsou Japonsku mladšími bratry. Tohle si musí obyvatelstvo okupovaných území naprosto jasně uvědomit. Přílišná ohleduplnost vůči obyvatelstvu by v něm mohla vyvolat tendence spoléhat na laskavost Japonska, což by japonské vládnutí poškozovalo.“ Jinými slovy, starší bratr rozhoduje o tom, co je dobré pro mladšího bratra, a neměl by při prosazování této zásady projevovat příliš velkou „ohleduplnost“.

Bez ohledu na věk závisí hierarchická pozice člověka na tom, zda jde o ženu, či muže. Japonská žena kráčí vždy za svým manželem a její status je nižší. Dokonce i ženy, které si na sebe příležitostně vezmou americké šaty, chodí po mužově boku a do dveří vcházejí první, se vrátí k tradičnímu chování, když si obléknou kimono. Japonská dcera si musí v rodině vystačit s tím, co má, zatímco bratři dostávají dary, peníze na vzdělání a jsou centrem veškeré pozornosti. Dokonce i poté, co byly založené vyšší školy pro mladé ženy, obsahovaly povinné kurzy spousty pravidel slušného chování a předpisů, jak se tvářit a pohybovat. Skutečná intelektuální výchova se s tou chlapeckou nedala srovnat a jeden ředitel takové školy, který některá pravidla pro studentky z vyšších středních vrstev prezentoval v evropských jazycích, opíral svá doporučení o myšlenku, že nejvyšším cílem vzdělání žen je jejich schopnost správně narovnat knihy do manželovy knihovny, poté co z nich utřely prach.

Přesto však mají japonské ženy ve srovnání s většinou jiných asijských zemí velkou svobodu, a to nejen kvůli adaptaci na západní

měřítka. Nikdy nezavazovaly svým mužům boty jako ženy z vyšších čínských tříd. Dnešní indická žena vykřikne údivem, když spatří japonské ženy, jak vchází do obchodů a vychází ven, jak chodí sem a tam po ulicích, jak se nikdy neschowávají. Japonské ženy opravdu obstarávají rodinné nákupy a spravují rodinné finance. Když se nedostává peněz, to ony musí v domácnosti něco najít a odnést to do zastavárny. Žena poroučí sluhům, má velké slovo při sňatcích svých dětí, a když se stane tchýní, obvykle řídí své domácí království pevnou rukou, jako by ani polovinu svého života nebyla jen příkyvující okrasnou květinkou.

Privilegia daná příslušností k určité generaci, pohlavím a věkem jsou v Japonsku velká. Avšak ti, kteří tato privilegia uplatňují, jednají spíše jako správci než jako svévolní samovládci. Za domácnost je odpovědný otec nebo starší syn bez ohledu na to, zda členové té domácnosti žijí, zemřeli nebo se ještě nenarodili. Musí činit závažná rozhodnutí a dohlížet, aby byla vykonávána. Jeho autorita však není bezpodmínečná. Očekává se od něj, že se bude chovat zodpovědně vůči cti celé široké rodiny. Připomíná svému synovi a mladšímu bratrovi rodinné dědictví, a to jak v materiálním, tak i duchovním smyslu, a vyzývá je, aby této cti dostáli. Dokonce i rolník svým dětem připomíná *noblesse oblige* vůči rodinným předkům, a když člověk patří k vyšším třídám, je míra zodpovědnosti k širší rodině podstatně vyšší. Požadavky rodiny mají přednost před požadavky jednotlivce.

V kterékoliv důležité záležitosti svolává hlava rodiny, ať je jí kdokoli, shromáždění, na němž je záležitost probírána. Například na rodinné shromáždění, kde se rozhoduje o sňatku, přijíždějí členové rodiny ze vzdálených částí Japonska. Z rozhodovacího procesu nejsou vyloučené žádné předem neznámé osobnostní faktory. Mladší bratr či žena mají nad rozhodováním určitou kontrolu. Pán domu se dostává do velkých nesnází, když nebere ohled na mínění všech členů rodiny. Samozřejmě, že rozhodnutí mohou být zoufale nevítaná pro jednotlivce, o jehož osudu se rozhoduje. Starší členové rodiny, kteří se po celý život podrobovali rozhodnutí rodinných

shromáždění, mají právo vyžadovat od mladších členů to, s čím oni tehdy poklonou vyjádřili souhlas. Trest za nesplnění požadavku se velmi liší od toho, co podle zákona i zvyklostí dává pruskému otci naprostou moc nad jeho ženou a dětmi. Požadavky nejsou v Japonsku o nic méně náročné, ale smysl je odlišný. Japonci se v domácím prostředí neučí vážit si libovolné autority a nejsou vedeni k tomu, aby si zvykli snadno se jí podrobovat. Podrobení vůli rodiny se vyžaduje ve jménu nejvyšší hodnoty, kterou, jakkoliv je obtížné splnit její požadavky, všichni sdílejí. Touto hodnotou je společná lojalita.

Každý Japonec se učí hierarchickým zvykům v lůně své rodiny a to, co si osvojil, uplatňuje v širších oblastech ekonomického života a v řízení společnosti. Učí se, že člověk projevuje veškerou úctu těm, kteří v předem dané „správné pozici“ stojí nad ním bez ohledu na to, zda v této skupině jsou, či nejsou skutečně dominantními osobami. Formální úcta není odepřena dokonce ani manželovi, který se podřizuje své ženě, nebo staršímu bratrovi podřizujícímu se bratru mladšímu. Formální hranice mezi nároky na projevení úcty nejsou porušeny kvůli tomu, že za scénou tahá za nitky nějaká další osoba. Fasáda se nemění proto, aby odrážela skutečnou dominanci. Zůstává nedotknutelná. Existuje dokonce určitá taktická výhoda v tom, když člověk tahá za nitky, aniž musí brát ohled na formální status; člověk je pak méně zranitelný. Japonci se také prostřednictvím své rodinné výchovy učí, že rozhodnutí má největší váhu, když je celá rodina přesvědčená, že takové rozhodnutí je v souladu s rodinnou ctí. Rozhodnutí není výnosem, za nímž se tyčí železná pěst vrtošivého tyрана, který náhodou stojí v čele rodiny. Hlava rodiny je daleko více správcem materiálního a duchovního vlastnictví, kterému všichni přikládají váhu a které od všech vyžaduje, aby svou osobní vůli podřizovali jeho požadavkům. Japonci odmítají používání tvrdé ruky, to pro ně ale není důvodem, aby se sami nepodřizovali požadavkům rodiny, ani aby neprojevovali náležitou úctu těm, kteří na ni mají právo. Rodinná hierarchie je dodržována dokonce i tehdy, když starší členové nemají mnoho příležitostí chovat se jako autoritářští samovládci.

Když Američané, mající odlišné zásady mezilidského styku, čtou tento strohý popis hierarchie v japonské rodině, nezískají úplný obraz silných a sankcionovaných emocionálních vztahů v japonských rodinách. V domácnostech existuje velmi silná solidarita a jedním z témat této knihy je způsob, jak se vytváří a uplatňuje. Kromě toho je důležité pokusit se pochopit fungování japonské potřeby hierarchie v širších oblastech řízení společnosti a v ekonomickém životě, abychom zjistili, jak důkladně se Japonci učí hierarchii v lůně svých rodin.

Hierarchické uspořádání japonského života bylo zásadní jak v rodině, tak i v třídních vztazích. V celé své národní historii bylo Japonsko silnou třídní a kastovní společností a národ s kastovním systémem, po staletích dodržovaným, má určité výhody a určité slabosti, které jsou mimořádně důležité. Kastovnictví vládlo v Japonsku v průběhu celé jeho psané historie a už v 7. století našeho letopočtu uzpůsobovalo Japonsko svůj životní styl, vypůjčený z Číny, kde kasty neexistovaly, tak, aby vyhovoval jeho vlastní hierarchické kultuře. V této době, v 7. a 8. století našeho letopočtu, si japonský císař a jeho dvůr dali za úkol obohatit Japonsko zvyky vyspělé civilizace, kterou spatřily udivené oči japonských vyslanců ve velkém čínském království. K tomuto úkolu přistoupili s neuvěřitelnou energií. Japonsko, které předtím nemělo ani vlastní písmo, v 7. století převzalo čínské znakové písmo a používalo ho k psaní svého naprosto odlišného jazyka. Předtím mělo náboženství se čtyřiceti tisíci bohy sídlícími v horách a vesnicích a starajícími se o blaho lidí – lidové náboženství, které se všemi následnými změnami přežilo do moderní doby jako šintoismus. V 7. století Japonsko hromadně přijalo z Číny buddhismus jako náboženství „výborně se hodící k ochraně státu“.⁴ Nemělo žádné význačné trvalé architektonické stavby, ani veřejné, ani soukromé – císařové postavili nové hlavní město Nara podle vzoru hlavního města Číny a podle čínského vzoru byly postavené také

4) Citováno z moderní kroniky období Nara od sira George Sansoma, *Japan: A Short Cultural History*, s. 131.

velké zdobené buddhistické chrámy a rozsáhlé buddhistické kláštery. Císařové zavedli tituly, hodnosti a zákony, o kterých jim vyprávěli vyslanci, kteří se vrátili z Číny. Je obtížné najít ve světových dějinách jiný příklad, kdy suverénní národ importoval civilizační vymoženosti s takovým úspěchem.

Nicméně hned na začátku tohoto importu Japonsko neuspělo s převzetím čínské nekastovnické společenské organizace. Úřednické tituly, které Japonsko adoptovalo, dostávali v Číně úředníci, kteří složili státní zkoušky, ale v Japonsku je získali dědiční šlechticové a feudální vládci. Ti se stali součástí kastovního uspořádání Japonska. Japonsko se skládalo z velkého počtu polosuverénních lén, jejichž vládci spolu neustále bojovali o moc. Velmi důležité bylo uspořádání, které se týkalo výsad vládců, vazalů a poddaných. Bez ohledu na to, jak energicky Japonsko importovalo z Číny civilizaci, nemohlo přijmout způsoby života, které by její hierarchii nahradily čímkoliv, co by připomínalo čínskou vládní byrokracii nebo systém rozsáhlých klanů, sjednocujících nejrůznější skupiny do jednoho velkého rodinného klanu. Japonsko také nepřevzalo čínskou ideu světského císaře. Japonský titul pro císařskou rodinu zní „Ti, kteří sídlí nad oblaky“. Pouze osoba z této rodiny se může stát císařem. V Japonsku se dynastie nikdy neměnila, zatímco v Číně docházelo ke změně často. Japonský císař byl nedotknutelný a jeho osoba posvátná. Není pochyb, že japonští císařové a jejich dvořané, kteří přinesli čínskou kulturu do Japonska, neměli jasnou představu o čínském uspořádání těchto záležitostí a také netušili, k jakým změnám na čínském císařském dvoře dochází.

Takže nová civilizace sice z Číny importovala řadu kulturních vymožeností, ale pouze tím vydláždila cestu ke stoletím mocenského konfliktu mezi dědičnými vládci a vazaly. Než se završilo 8. století, šlechtická rodina Fudžiwara ovládla zemi a císaře odsunula do pozadí. Jak šel čas, povstali feudální vládci proti nadvládě Fudžiwarů a v celé zemi vypukla občanská válka. Jeden z feudálů, věhlasný Jorimoto Minamoto, vyhladil všechny své soupeře a stal se skutečným vládcem země pod starým vojenským titulem šogun (將軍),

jehož plné znění znamená doslova „generalisimus, který porazil barbary“.⁵

Jak bylo v Japonsku obvyklé, Jorimoto se postaral, aby se tento titul stal v rodině Minamoto dědičným po dobu, kdy budou jeho potomci schopní udržet si kontrolu nad ostatními feudálními vládci. Z císaře se stala bezmocná figurka. Jeho hlavní význam spočíval v tom, že šogunovo jmenování stále formálně záviselo na císaři, který jej slavnostně uvedl do této funkce. Skutečnou moc mělo vojenské ležení, jak to nazývali, tedy armáda, která se snažila udržet si nadvládu nad vzpurnými lenními územími. Každý feudální pán, *daimjó* (大名), měl své ozbrojené poddané, *samuraje* (侍), jejichž meče mu byly zcela k dispozici. V časech nepokojů byli samurajové vždy připraveni zpochybnit „správnou pozici“ rivalského léna nebo vládnoucího šoguna.

V 16. století se občanská válka rozšířila po celé zemi. Po desetiletích zmatků zvítězil velký Iejasu nad všemi soupeři a v roce 1603 se stal prvním šogunem z rodiny Tokugawa. Iejasovi potomci ovládli zemi na zhruba dvě stě padesát let a jejich vláda skončila až v roce 1868, kdy bylo na prahu moderní doby „dvojvládí“ císaře a šoguna zrušeno. Z mnoha důvodů patří dlouhé období Tokugawa v historii Japonska k těm nejpozoruhodnějším. Až do konce vlády poslední generace nebyl porušen ozbrojený mír a v jejím průběhu byla zavedená centralizovaná správa země, která obdivuhodně vyhovovala tokugawským cílům.

Iejasu čelil velmi těžkému problému a způsob, jakým se s ním vypořádal, vyžadoval mnoho úsilí. Vládci některých nejmocnějších lenních území bojovali v občanské válce proti němu a teprve po konečné zdrcující porážce před ním sklonili hlavy. To byli takzvaní vnější vládci. Těm ponechal kontrolu nad jejich lény a samuraji a oni měli i nadále na svých panstvích v porovnání s ostatními feudály větší autonomii. Byli však vyloučení z okruhu jeho čestných vazalů

⁵ Japonsky *seiitaišogun* (征夷大將軍). Samotné *šogun* se dodnes v japonštině užívá ve smyslu generál. Pozn. red.

a nemohli zastávat důležité funkce. Tyto významné pozice ponechal svým vnitřním vládcům, kteří Iejasua v občanské válce podporovali. K ovládnutí tak složitého režimu Tokugawové používali strategie, která feudálním vládcům, daimjóům, nedovolila hromadit moc a bránila jim, aby mezi sebou vytvářeli spojení ohrožující šógunovu kontrolu. Tokugawové tedy feudální systém nezrušili, nýbrž se jej ve jménu udržení míru a nadvlády vlastní rodiny pokusili posílit a spoutat pevnými pravidly.

Japonská feudální společnost byla složitě stratifikovaná a status každého člověka byl dědičně určen. Tokugawové tento systém upevnili a velmi pečlivě usměrňovali každodenní chování jednotlivých kast. Každá hlava rodiny musela vyvěsit do dveřního prostoru oznámení o své třídní pozici a uvádět také přesně vymezená fakta dokládající její dědičný status. Zděděné postavení určovalo šaty, které hlava rodiny nosila, potraviny, které si mohla kupovat, a typ domu, v němž jí bylo dovoleno bydlet. Nejvýše stála císařská rodina a dvořané a pod nimi existovaly následující kasty uvedené v hierarchickém pořadí: válečníci (samurajové), rolníci, umělci a kupci. A pod nimi byli vyvrženci. Nejznámějšími a nejpočetnějšími vyvrženci byli příslušníci skupiny eta, vykonávající tabuizovaná zaměstnání. Byli to rasové, hrobníci, stahovači kůží zabitých zvířat a koželuhové. To byli japonští nedotknutelní, nebo přesněji nepočitatelní, protože dokonce cesty přes jejich vesnice neměly vzdálenost udávající milníky, jako by jejich území a obyvatelé vůbec neexistovali. Žili v zoufalé chudobě, a ačkoliv mohli vykonávat svá zaměstnání, z formální struktury společnosti byli vyloučeni.

Těsně nad vyvrženci stáli kupci. Jakkoliv podivné se to Američanům zdá, ve feudální společnosti to bylo naprosto reálné. Kupecká třída je ve feudalismu vždy rušivou silou. Když Tokugawové pomocí těch nejdrastičtějších zákonů, jaké kdy byly ve světě použité, izolovali v 17. století Japonsko od ostatního světa, podtrhli tím kupcům nohy. Japonsko provozovalo námořní obchod podél celého pobřeží Číny a Koreje a třída obchodníků přirozeně vzrůstala. Tomu učinili Tokugawové přítrž nařízením, že postavit loď větší,

než určoval výnos, a plavit se na ní bylo zločinem trestaným smrtí. Povolené malé lodě se nemohly plavit k pevnině, ani převážet náklady zboží. Prostřednictvím celního systému na hranicích každého léna a přísných trestů za dovoz a vývoz zboží byl také silně omezen domácí obchod. Další zákony byly namířené k upevnění nízké sociální pozice kupců. Omezující zákony regulovaly nošení oděvů, deštníků a množství peněz, které kupci směli vydat na svatbu či pohřeb. Nesměli žít v okrsku, kde žili samurajové. Proti mečům samurajů, privilegovaných válečníků, je nechránily žádné zákony. Samozřejmě, že v ekonomickém systému založeném na penězích tokugawská politika, snažící se udržet kupce v nízkém postavení, neměla šanci uspět. A tehdejší japonské hospodářství fungovalo na peněžním základě. Ale Tokugawové se o to aspoň pokusili.

Dvě třídy zaručující stabilitu feudalismu, válečníky a rolníky, zmrazil tokugawský režim do pevně stanovené a neměnné podoby. Již během občanské války, posléze ukončené Iejasuem, velký válečník a vládce Hidejoši dovršil svým pověstným „honem na meče“ oddělení obou tříd. Rolníky odzbrojil a výhradní právo nosit meče dal samurajům. Válečníci se už nemohli stát rolníky, umělci či kupci. Ani ten nejnižší postavený samuraj už nemohl legálně nic vyrábět; teď byl příslušníkem parazitické třídy, která svůj roční příděl rýže dostávala z daní uvalených na rolníky. O tuto rýži pečoval daimjó a každému samurajovi, který mu byl podřízen, z ní určitou část přiděloval. Samuraj vůbec neměl možnost hledat pomoc jinde a na svém pánovi byl zcela závislý. V dřívějších obdobích japonské historie se v nekonečných válkách mezi lenními územími vytvořily mezi feudálními pány a jeho válečníky velmi silné vazby. V mírovém období Tokugawa se z nich staly vazby ekonomické. Protože na rozdíl od svého evropského protějšku nebyl poddaný válečník nižší vládce vlastnicí půdu a nevolníky, ani žoldnéřský voják. Byl poddanou osobou žijící z důchodu, jehož výše byla pro jeho rodinu pevně určená na počátku období Tokugawa. Ten důchod nebyl nijak velký. Japonští vědci odhadli, že celkové samurajské důchody se nelišily od toho, co si celkově vydělávali farmáři, a to zcela určitě nepřesahovalo životní

minimum.⁶ Pro rodinu bylo velmi nevýhodné, když se důchod dělil mezi dědice, a v důsledku toho samurajové velikost svých rodin omezovali. Nic je nerozčilovalo více než prestiž odvozovaná z bohatství a okázalosti, a proto samurajská pravidla chování začala jako nejvyšší ctnost zdůrazňovat střídmost.

Mezi samuraji a ostatními třemi třídami, rolníky, umělci a kupci, se vytvořila velká propast. Ty zbývající třídy tvořili „obyčejní lidé“. Samurajové obyčejnými lidmi nebyli. Meče, které nosili jako privilegium a znamení příslušnosti ke své kastě, nebyly pouhou ozdobou. Nosili je už před obdobím Tokugawa a Iejasuovy zákony pouze posvětily staré zvyklosti, když hlásaly: „Obyčejní lidé, kteří se nepřístojně chovají k samurajovi nebo kteří neprokazují úctu svým nadřazeným, mohou být na místě o hlavu kratší.“ Iejasu si rozhodně nepřál, aby mezi obyčejnými lidmi a poddanými z řad samurajů vznikly bližší vztahy. Jeho politika se opírala o přísně hierarchická nařízení. Daimjó byl osobou, k níž se obě třídy, rolníci a poddaní samurajové, obracely a jíž skládaly účty; stály ale takřikajíc na dvou různých schodištích. Postup po každém schodišti nahoru a dolů určoval zákon, výnosy, kontrola a reciprocita. Mezi lidmi na těchto dvou schodištích byl prostě rozdíl. Oddělení obou tříd vždy čas od času okolnosti přemostily, to ale nebylo součástí systému.

V období Tokugawa nebyli podřízení samurajové pouze šermíři. Stále častěji se stávali služebníky na panstvích svých pánů a specialisty na mírová umění, například na klasické drama a čajový obřad. Starali se o dodržování protokolu a daimjó jich při svých intrikách využíval jako zručných manipulátorů. Dvě stě let míru je dlouhá doba a jednotlivec se nemohl zabývat pouze šermováním. Stejně jako kupci také samurajové i přes omezující kastovní pravidla rozvinuli způsob života, v němž velkou roli hrály městské, umělecké a život zpříjemňující činnosti. Takže samurajové vedle zručného šermování rozvíjeli také mírová umění.

6) Citováno podle Herberta Norman, *Japan's Emergence as a Modern State*, s. 17, pozn. 12.

Rolníkům byla zaručena určitá bezpečnost, přestože je právo nechránilo před samuraji, přestože na ně byla uvalena tíživá rýžová daň a přestože byl jejich život všemožně omezován.

Měli zaručené vlastnictví svých hospodářství a vlastnictví půdy dodává v Japonsku člověku na prestiži. V tokugawském režimu nesměl být rolník natrvalo zbaven půdy a tento zákon zaručoval půdu člověku, který ji obdělával, nikoliv feudálnímu pánovi jako v Evropě. Rolník měl trvalé právo na to, čeho si vážil nejvíce, a zřejmě na své půdě pracoval se stejnou pílí a neutuchající péčí, s jakou dnes jeho potomci obdělávají svá rýžová pole. Nicméně on byl tím Atlasem, který nesl na svých ramenou celou vyšší třídu, která na něm parazitovala a která čítala kolem dvou milionů lidí, včetně šógunovy vlády, velkých a menších daimjóů a poddaných samurajů pobírajících důchody. Daň platil rolník v naturáliích, tj. odváděl daimjóovi určitá procenta ze své úrody. Zatímco v Siamu, další zemi pěstující rýži, činí tradiční daň 10 procent, v tokugawském Japonsku to bylo 40 procent. Avšak ve skutečnosti byla daň ještě vyšší. Na některých lénech dosahovala 80 procent a vždy tu byla také roboty a další různé neplacené práce, které ubíraly rolníkům energii a čas. Podobně jako samurajové také farmáři omezovali velikost svých rodin a počet obyvatel Japonska se během celých dlouhých staletí tokugawské vlády téměř nezměnil. Neměníci se populační údaje o asijské zemi žijící dlouhý čas v míru o tomto režimu mnohé vypovídají. Ve svých omezeních to byl režim spartánský jak pro poddané žijící z daní, tak i pro produktivní třídu, avšak díky vztahům mezi poddaným a jeho pánem to byl režim relativně stabilní. Každý člověk znal své povinnosti, svou pozici a svá práva, a jestliže byla porušena, mohl i ten nejchudší vznášet protesty.

Rolníci, dokonce i ti nejchudší, si stěžovali nejen u svého feudálního pána, ale také na úřadech šógunátu. V průběhu dvou a půl tokugawských století došlo přinejmenším k tisíci takových protestů. Jejich důvodem nebyla tradiční tíživá daň „40 procent pánovi a 60 procent rolníkovi“, vždy šlo o protesty proti dodatečným dávkám. Když se poměry staly nesnesitelné, rolníci v masovém

měřítka vyrazili proti svým pánům, ale sepisování a předávání petic probíhalo vždy řádně podle určitých pravidel. Rolníci sepsali formální petici žádající nápravu, kterou předkládali komořím daimjóů. Když se petice k pánovi nedostala, nebo když jí daimjó nevěnoval žádnou pozornost, poslali rolníci své zástupce do hlavního města, aby zde šógunátu předali své stížnosti. Když se zprávy o jejich protestech roznesly, mohli rolníci s jistotou zaručit doručení stížnosti jenom tak, že když nějaký vysoký úředník procházel hlavním městem, vhodili mu petici do otevřených nosítek. Avšak bez ohledu na riziko, které doručení petice pro rolníky představovalo, úřady šógunátu petici projednávaly a asi polovina rozsudků byla v jejich prospěch.⁷

Jenže když šógunát rozhodl o rolnických požadavcích, nebyly splněny japonské požadavky práva a pořádku. Stížnosti rolníků mohly být oprávněné a mohlo být správné, že je stát uznal, avšak jejich vůdci porušili přísný zákon hierarchie. Bez ohledu na kladné rozhodnutí překročili základní zákon loajality, a to se nesmělo přehlížet. Proto byli odsouzeni k smrti. Oprávněnost jejich případu s tím neměla nic společného. Dokonce i rolníci uznávali, že je to nevyhnutelné. Odsouzení mužové se stali hrdiny a mnoho lidí se přišlo podívat na popravu, při které byli rolničtí vůdci uvařeni v oleji, státi nebo ukřižováni. To byl zákon a pořádek. Rolníci pak mohli postavit mrtvým mužům svatyně a uctívat je jako mučedníky, ale popravu přijímali jako nedílnou součást hierarchických zákonů, podle nichž žili.

Stručně řečeno, tokugawský šógunát se snažil upevnit kastovní strukturu uvnitř každého léna a zajistit tak, aby každá třída byla na feudálním pánovi zcela závislá. Daimjó každého léna stál na vrcholu hierarchie a směl uplatňovat svá práva nad poddanými. Vážným problémem byla pro šóguna kontrola daimjóů. Vše možně jim bránil ve vytváření spojeneckých svazků nebo v intrikách, které by vedly k násilným akcím. Na všech hranicích lenních území fungovaly

7) Borto, Hugh, *Uprisings in Japan of the Tokugawa Period*, Transactions of the Asiatic Society of Japan, 2nd Series, 16 (1938).

pasové a celní kontroly, zajišťující pečlivé sledování „žen opouštějících léno a zbraní putujících na lenní území“ pro případ, že by se některý daimjó pokusil poslat své ženy pryč nebo propašovat na své území zbraně. Žádný daimjó nesměl domluvit sňatek bez šógunova souhlasu, aby snad nevznikala nebezpečná politická společenství. Obchod mezi lény byl tak omezený, že bylo dokonce zakázané přecházet mosty. Šógunovi špehové svého pána neustále informovali o daimjóových výdajích, a když se feudální truhlice naplňovaly, šógun daimjóům přikázal, aby prováděli nákladné veřejné práce, které je přiměly k poslušnosti. Nejznámější bylo nařízení, aby daimjó strávil polovinu každého roku v hlavním městě, a když se vrátil zpátky na své léno, musel nechat svou ženu v Edu (Tokiu)⁸ jako rukojmí šóguna. Vláda si tak zajišťovala kontrolu všech a posilovala svou dominantní pozici v hierarchii.

Samozřejmě, že v této klenbě nebyl šógun klenákem, protože do pozice svrchovaného vladaře jej jmenoval císař. Císař se svým dvorem dědičných šlechticů (*kuge*, 公家) žil izolovaně v Kjótu a skutečnou moc neměl. Jeho finanční prostředky byly dokonce menší než u malých daimjóů a nařízení šógunátu přesně určovalo, jak mají vypadat dvorní slavnosti. Avšak ani nejmocnější tokugawští šógunové nepodnikli žádné kroky, aby se tohoto dvojvládí císaře a skutečného vládce zbavili. Ono také nebylo v Japonsku žádnou novinkou. Od 12. století vládl v zemi generalissimus (šógun) jménem trůnu zbaveného skutečné moci. V některých stoletích došlo oddělení funkcí tak daleko, že skutečná moc, kterou stínový císař delegoval na dědičného světského vládce, byla pro změnu vykonávána vládcovým dědičným radcem. Vždy tu bylo delegování původní delegované pravomoci. Dokonce ani v posledních a zoufalých dnech tokugawského režimu netušil komodor Perry, že v pozadí existuje nějaký císař, a náš první vyslanec, Townsend Harris, který v roce 1858 dojednával první obchodní smlouvu s Japonskem, si musel sám císaře objevit.

8) Edo, sídelní město tokugawských šógunů, bylo po zrušení šógunátu ustanoveno sídelním městem císaře a zároveň přejmenováno roku 1868 na *Východní hlavní město*, tj. Tókjó, 東京, které dnes v Čechách známe pod vlivem německé transkripce jako Tokio. Pozn. red.

Je pravda, že obdobu japonského pojetí císaře nacházíme velmi často na tichomořských ostrovech. Císař je zde svatým náčelníkem, který se může, ale také nemusí podílet na správě života svých obyvatel. Na některých tichomořských ostrovech má tento náčelník podíl na vládě a na jiných svou pravomoc delegoval na druhou osobu. Vždy je ale jeho osoba posvátná. U novozélandských kmenů byl svatý náčelník tak posvátný, že sám nesměl ani jíst a jeho svatých zubů se nesměla dotknout dokonce ani lžice, kterou ho krmili. Na cestách mimo území kmene ho museli nosit, protože každá půda, na níž spočinula jeho svatá noha, se automaticky stávala tak posvátnou, že musela přejít do vlastnictví svatého náčelníka. Posvátná byla zvláště jeho hlava a té se nesměl dotknout žádný člověk. Mluvil s kmenovými bohy. Na některých tichomořských ostrovech jako Samoa a Tonga svatý náčelník nikdy do běžného života nezasahoval. Všechny státní povinnosti vykonával světský náčelník. James Wilson, který navštívil Tongu ve východním Tichomoří na konci 18. století, napsal, že jeho vláda „nejvíce připomíná vládu v Japonsku, kde je posvátný majestát jakýmsi státním vězněm vrchního velitele“.⁹ Tongští svatí náčelníci byli od veřejných záležitostí izolovaní, ale měli povinnost vykonávat obřady. Museli ochutnat první zahradní plody a provést posvátný obřad, předtím než mohl jíst ovoce kdokoli jiný. Když svatý náčelník zemřel, jeho smrt ohlásili frází „nebesa jsou prázdná“ a obřadně ho pohřbili ve velké královské hrobce. Ale na vládě se nepodílel.

Císař, dokonce politicky bezmocný a „jakýsi státní vězeň vrchního velitele“, zastával podle japonského pohledu na věc v hierarchii „správnou pozici“. Aktivní podíl císaře na světských záležitostech nebyl pro Japonce měřítkem jeho statusu. Císařský dvůr v Kjótu představoval hodnotu, která byla uchovávaná po celá dlouhá století vlády generalissimů zvítězivších nad barbary. Jeho funkce byly zbytečné pouze z pohledu lidí ze Západu. Japonci, zvyklí na

⁹ Wilson, James, *A missionary voyage to the Southern Pacific Ocean performed in the years 1796, 1797 a 1798 in the ship Duff*. London, 1799, s. 384. Citováno Edwardem Winslowem Giffordem, Tongan Society. Bernice P. Bishop Museum, Bulletin 61. Havaj, 1929.

všudypřítomné přesné definování hierarchické role, se na tuto záležitost dívali jinak.

Naprostá jednoznačnost japonského hierarchického systému v dobách feudalismu, od vyvrženců až po císaře, má mimořádný vliv i na moderní Japonsko. Koneckonců feudální režim právně skončil před pouhými sedmdesáti pěti lety a zakořeněné národní zvyky nevymizí během jednoho lidského života. Jak uvidíme v další kapitole, také japonští moderní státníci pečlivě plánovali tento systém do značné míry zachovat, přestože země radikálně změnila své cíle. Více než kterýkoliv suverénní národ byli Japonci vychovávaní k životu ve světě, v němž jsou zmapované sebemenší detaily chování a v němž je status člověka předem určen. V průběhu dvou staletí se v tomto světě železnou rukou dodržoval zákon a pořádek a Japonci se naučili ztotožňovat tuto pečlivě vytvořenou hierarchii s jistotami a bezpečím. Dokud zůstanou uvnitř známých hranic, dokud budou plnit známé závazky, mohou svému světu důvěřovat. Banditismus byl udržovaný v patřičných mezích. Mezi feudálními pány nedošlo k občanské válce. Když byli jedinci schopní prokázat, že ostatní porušili jejich práva, mohli se odvolat k vyšší spravedlnosti, jak to dělali vykořisťovaní rolníci. Pro jednotlivce to bylo nebezpečné, ale všichni to schvalovali. Nejlepší z tokugawských šógunů měl dokonce jakousi krabici stížností, do které mohl kterýkoliv občan svou stížnost vhodit a od které měl klíč pouze šógun. V Japonsku existovaly opravdové záruky, že násilné činy budou potrestány, pokud šlo o činy, které existující soubor chování zakazoval. Pouze když se člověk tímto souborem chování řídil, mohl mu důvěřovat a žít v bezpečí. Člověk prokazoval svou odvahu, svou integritu tím, že se s ním ztotožnil, nikoliv tím, že by si ho přizpůsoboval nebo se proti němu bouřil. Uvnitř stanovených hranic byl známý a z pohledu Japonců spolehlivý svět. Pravidla tohoto světa netvořily abstraktní mravní principy nějakého desatera, ale drobná ustanovení říkající, co bylo správné v této a co v tamté situaci, co bylo správné, když byl člověk samurajem nebo když byl obyčejným člověkem, co se hodilo pro staršího a co pro mladšího bratra.

Z Japonců podřízených tomuto systému se nestal mírný a poddajný národ, jako z některých národů žijících v tvrdě uplatňovaném hierarchickém systému. Je důležité si uvědomit, že určité jistoty dostala každá třída. Dokonce i vyvrženci měli zaručený monopol na svá specializovaná zaměstnání a jejich částečně samosprávné orgány úřady uznávaly. Existovala tu značná omezení pro každou třídu, ale také tu panoval pořádek a bezpečí. Kastovní omezení umožňovala určitou flexibilitu, jaká například v Indii neexistuje. Japonské zvyklosti poskytovaly několik zcela schvalovaných metod, jak systémem manipulovat, aniž by zaběhané způsoby byly nějak porušeny. Člověk mohl změnit svůj kastovní status několika způsoby. Když kupci a lichváři zbohatli, což se v japonské peněžní ekonomice nutně stávalo, bohatí používali různé tradiční prostředky, jak proniknout do vyšší třídy. Pomocí retenčního práva a pronájmů se stávali „vlastníky půdy“. Je pravda, že rolnická půda byla nezcizitelná, avšak pronajímání půdy bylo mimořádně drahé a vyplatilo se ponechat rolníky na jejich půdě. Lichváři se usadili na půdě a vybírali nájem a takové „vlastnictví“, stejně jako nabývání zisku, bylo v Japonsku prestižní záležitostí. Jejich děti si braly samuraje a stávaly se nižší šlechtou.

Další tradiční manipulace kastovním systémem se prováděla prostřednictvím adopcí. Umožňovala „koupit si“ samurajský status. Jak kupci přes všechna tokugawská omezení bohatli, zařizovali pro svého syna adopci do samurajských rodin. V Japonsku byl syn adoptován jen zřídkakdy, adoptoval se manžel pro dceru. Říkalo se mu „adoptovaný manžel“. Takový manžel se stával dědicem svého tchána. Zaplatil za to vysokou cenu, protože jeho jméno bylo vyškrtnuté ze seznamu jeho vlastní rodiny a zapsané do seznamu rodiny jeho manželky. Vzal si její jméno a žil ve společné domácnosti se svou tchýní. Cena byla vysoká, výhody však byly veliké, protože potomek prosperujícího kupce se stal samurajem a zchudlá samurajská rodina získala bohatství. Kastovní systém nebyl porušen, zůstal stejný jako předtím. Avšak systém byl zmanipulován, aby poskytl vyšší horní třídě status bohaté rodiny.

Takže Japonsko nevyžadovalo sňatky pouze uvnitř jedné kasty. Existovaly dovolené postupy, které umožňovaly sňatky mezi kastami. Výsledná proniknutí úspěšných obchodníků do nižší samurajské třídy sehrála velkou roli při vzniku jednoho z největších rozdílů mezi západní Evropou a Japonskem. Když se v Evropě feudalismus zhroutil, bylo to pod tlakem rostoucí a stále mocnější střední třídy a tato třída se v moderní průmyslové éře stala třídou vládnoucí. V Japonsku žádná taková silná střední třída nevznikla. Kupci a lichváři si povolenými způsoby „koupili“ status vyšší střední třídy. Kupci a nižší samurajové se stali spojenci. Je zajímavé a překvapující zdůraznit, že v čase, kdy se feudalismus v obou civilizacích zmítal ve smrtelných křečích, Japonsko schvalovalo třídní mobilitu ve větší míře než kontinentální Evropa, ale žádný důkaz pro takové tvrzení by nemohl být přesvědčivější než to, že zde chybí byť jen náznak třídní války mezi šlechtou a buržoazií.

Je snadné říci, že v Japonsku byly společné kroky obou tříd vzájemně výhodné, ale tak by tomu mohlo být i ve Francii. Také v západní Evropě přinášelo spojení dvou tříd v jednotlivých případech, pokud k němu vůbec došlo, určité výhody. Ale třídní nevráživost byla v Evropě obrovská a ve Francii vedl třídní konflikt k vyvlastnění šlechty. V Japonsku se k sobě třídy naopak více přiblížily. Spojenectví, které svrhlo vyčerpaný šógunát, bylo spojenectvím mezi obchodníky, finančníky a samurajskými poddanými. Moderní éra si v Japonsku aristokratický systém uchovala. Bez japonských povolených způsobů třídní mobility by k tomu došlo jen stěží.

Jestliže Japonci svůj naprosto jednoznačně vymezený soubor chování milovali a důvěřovali v něj, měli k tomu určité ospravedlnění. Pokud dodržovali pravidla, zaručoval jim bezpečnost, umožňoval protestovat proti nepovolenému násilí a dalo se s ním manipulovat tak, aby z toho měl člověk užitek. Na oplátku od nich vyžadoval splnění závazků. Když se v první polovině 19. století tokugawský systém zhroutil, pro žádnou skupinu v národě nebylo výhodné tento soubor chování zničit. K žádné francouzské revoluci tu nedošlo. Dokonce tu nebyl ani rok 1848. Doba však byla velmi zlá. Každá třída, od šógunátu

až po obyčejné lidi, se zadlužila u obchodníků a lichvářů. Ukázalo se, že vysoké počty příslušníků neproduktivních tříd a tradiční oficiální výdaje není již možné podporovat. Ruka chudoby sevřela daimjóy, ti nebyli schopní platit svým poddaným samurajům důchody a celá síť feudálních vazeb se stala pouhou fraškou. Feudálové se snažili udržet nad vodou zvyšováním už tak vysokých daní pro rolníky. Daně byly vybírány na roky dopředu a rolníci jen živořili. Šógunát byl příliš zkorumpovaný a nebyl téměř schopný udržovat status quo. V roce 1853, když se objevil admirál Perry se svými vojáky, bylo Japonsko na pokraji katastrofy. Perryho vynucený vstup do země v roce 1858 následovala obchodní smlouva se Spojenými státy, kterou si Japonsko v žádném případě nemohlo dovolit odmítnout.

Avšak z Japonska zazníval pokřik *iššin* (一新)¹⁰ – návrat do minulosti, obnova minulosti. Bylo to protikladem revoluce. Nebylo to dokonce ani pokrokové. Populárními hesly bylo „Obnovit císařství!“ a „Vyhnat barbarů!“. Národ podporoval program návratu ke zlatému věku izolace a těch pár vůdců, kteří viděli nemožnost takové cesty, zaplatilo za své snahy životem. Zdálo se naprosto nepravděpodobné, že by tato konzervativní země mohla změnit svůj kurz a přizpůsobit se jakýmkoliv západním vzorům. Ještě méně pravděpodobné bylo, že by za padesát let mohlo Japonsko konkurovat západním národům v oblastech, kde měly převahu. Právě to se však stalo. Japonsko využilo své vlastní síly, která se naprosto liší od síly Západu, aby dosáhlo cíle, který nepožadovala žádná mocná, vysoce postavená skupina, ani veřejné mínění. Kdyby nějaký člověk ze Západu uviděl v šedesátých letech 19. století budoucnost v křišťálové kouli, nevěřil by svým očím. Ani nejmenší mráček na obzoru nenaznačoval bouřlivou aktivitu, která Japonsko zachvátila v dalších desetiletích. Přesto se nemožné stalo skutkem. Japonské zaostalé a hierarchií svázané obyvatelstvo se pustilo na novou cestu a vytrvalo na ní.

10) Výraz sám o sobě ovšem znamená jednak *renovaci* a *obnovu*, jednak i *úplnou změnu* a *přenesení i revoluci*. Pozn. red.

Válečný pokřik, který v Japonsku předznamenal moderní dobu, zněl *Sonnó džói* (尊王攘夷), „Obnovte císařství a vyžeňte barbarů“.¹ Slogan se snažil udržet Japonsko nezkažené vlivy vnějšího světa a obnovit zlatý věk 10. století, věk před nastolením „dvojvládí“ císaře a šóguna. Císařský dvůr v Kjótu byl krajně reakcionářský. Vítězství císařovy strany znamenalo pro její stoupence, že cizinci budou pokořeni a vyhnáni ze země. Znamenalo obnovu tradičního způsobu života v Japonsku. Znamenalo, že „reformátoři“ nebudou do věcí zasahovat. Velcí vnější páni, daimjóové nejmocnějších lenních území, kteří vedli boj za svržení šógunátu, považovali Obnovu za cestu, jež jim umožní vládnout Japonsku namísto rodiny Tokugawa. Nechtěli nic než změnit osoby. Rolníci chtěli, aby jim zůstávalo více rýže, kterou vypěstovali, ale „reformy“ nenáviděli. Samurajové chtěli dál pobírat své důchody a beztrestně používat své meče k dosažení větší slávy. Obchodníci, kteří síly Obnovy financovali, chtěli, aby se rozvíjel obchod, ale feudální systém nikdy nezavrhli.

Když v roce 1868 zvítězily protitokugawské síly a „dvojvládí“ skončilo obnovením císařství, sledovali vítězové zuřivou konzervativní izolacionistickou politiku, aspoň podle západních měřítek. Jenže režim se od samého začátku vydal opačným směrem. Nebyl u moci ani rok, když ve všech lénech zrušil právo daimjóů vybírat daně. Nechal vytvořit soupis veškeré půdy a přivlastnil si rolnickou daň ve výši „40 procent pánovi“. Toto vyvlastnění nebylo bez náhrad. Vláda každému daimjóovi přidělila částku odpovídající polovině jeho

1) Samotný tento slogan není ovšem původně japonský, jde o čtyřznakovou složeninu v klasické čínštině, vyzývající doslova *respektovat vládce a zahnat barbarů* a připisovanou vévodovi Huanovi (齊桓公) vládnoucímu v letech 685–643 před naším letopočtem státu Čchi. Pozn. red.